

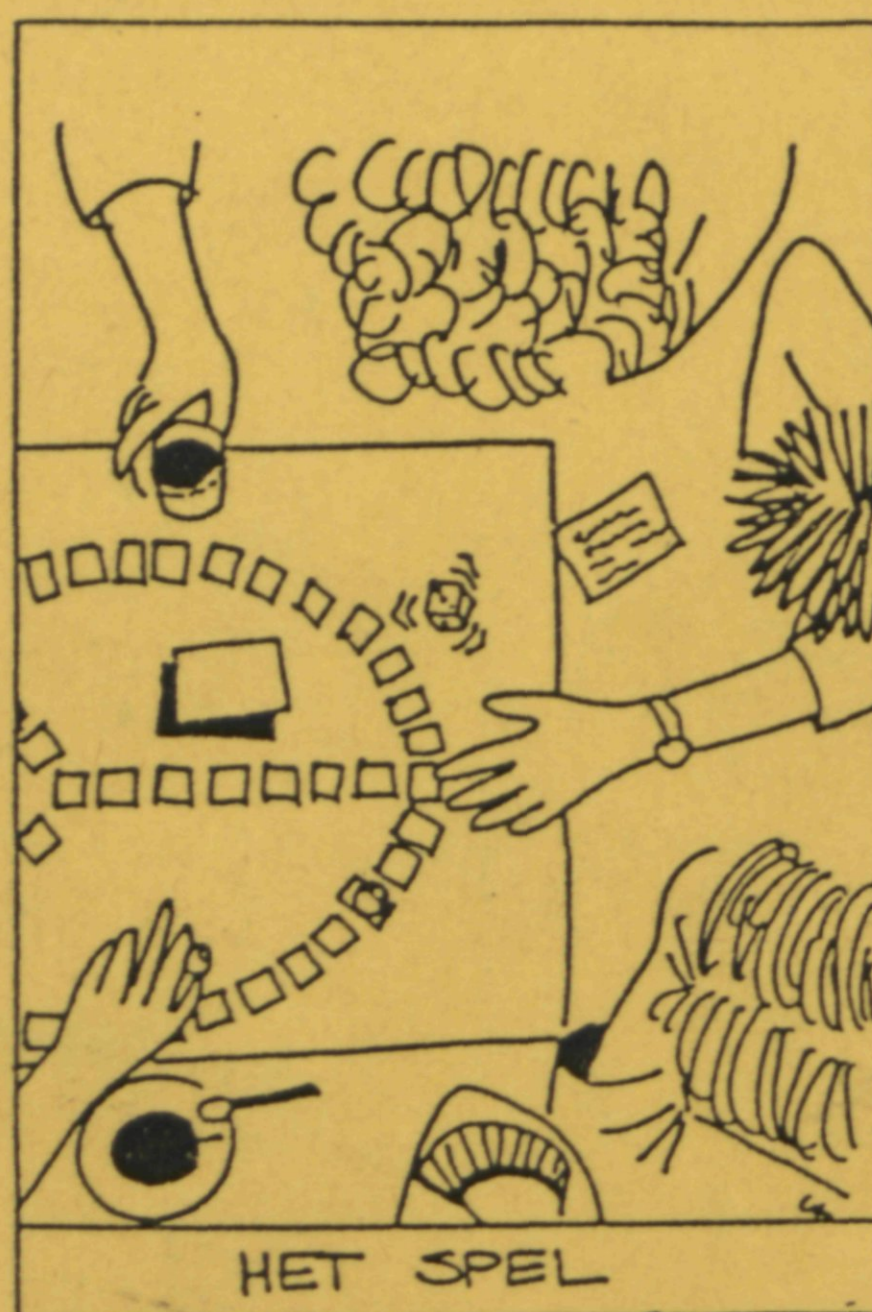
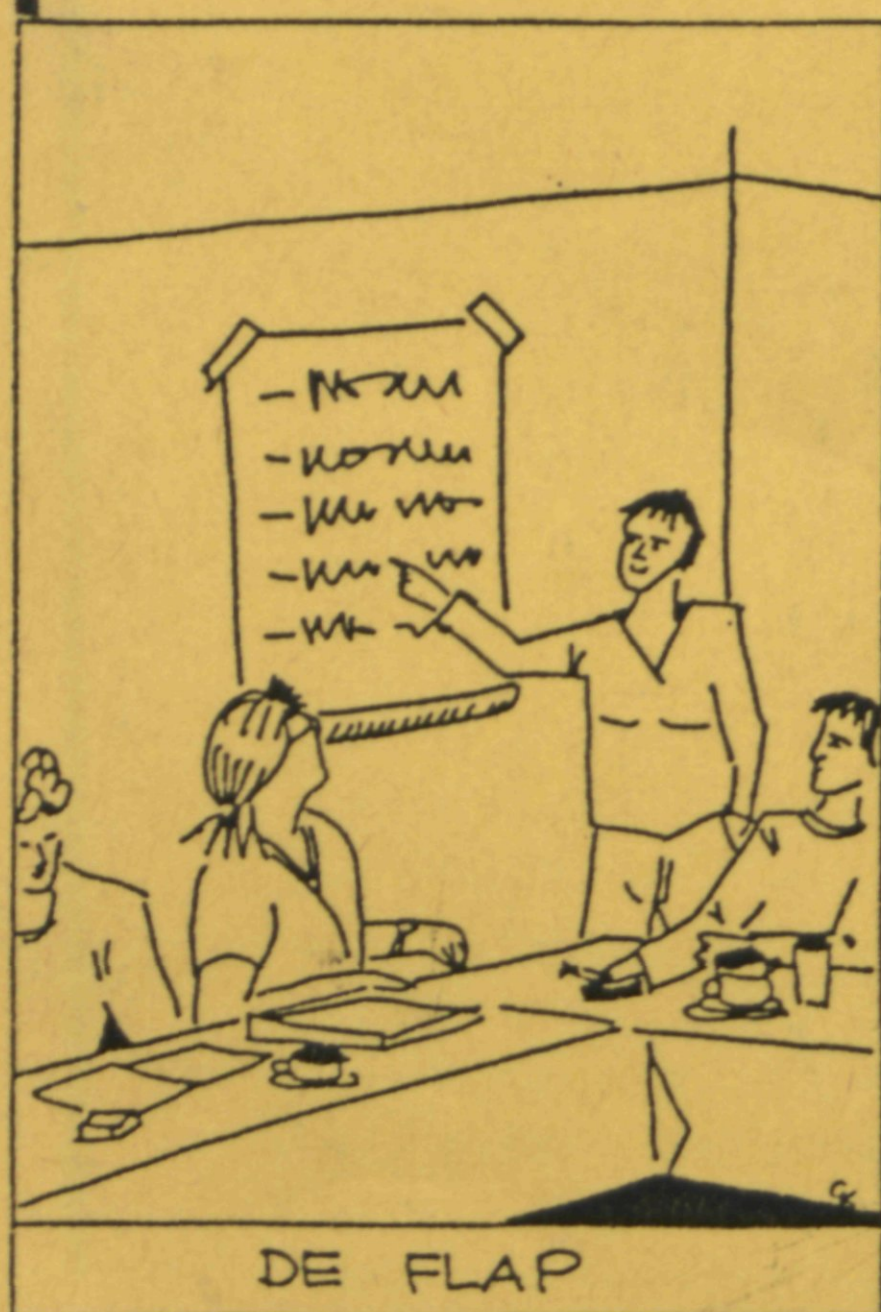
BS ~~0002~~ *Andrie*

BIJLAGE

WETENSCHAPSWINKEL
Postbus 101, 6700 AC Wageningen
Tel. 08370-33909/84145

BOERINNENGROEPEN WERKEN ZO!

Participatie van jonge agrarische vrouwen in het Gelders agrarisch jongerenwerk

Antoinette van Wijk
Doktoraalskriptie Agrarische Sociologie
Landbouwuniversiteit Wageningen

EM 4

BOERINNENGROEPEN WERKEN ZO!

Participatie van jonge agrarische vrouwen in het Gelders agrarisch jongerenwerk

Antoinette van Wijk

Doktoraalscriptie LU Wageningen

februari 1987.

Begeleiding:

Vakgroep Sociologie : Henk de Haan

Wetenschapswinkel LU : Ans Hobbelink

Omslag illustraties : Geerdien Krijnen

Met dank aan: Ans, Toos, Nettie, Hanny, Maritha, Anja, Marry, Joke
Carla, Ineke, Albert en Henk.

SAMENVATTING

Dit is een bijlage bij het onderzoeksrapport BOERINNENGROEPEN WERKEN ZO! In deze bijlage plaats ik de problematiek van de geringe deelname van vrouwen aan het Gelders agrarisch jongerenwerk en het ontstaan van boerinnengroepen in een breder kader.

Twee vragen staan in deze bijlage centraal:

- Waarom is de deelname van vrouwen in politiek-maatschappelijke organisaties zo gering?
- Waarom kiezen vrouwen die actief worden in dergelijke organisaties voor een vrouwengroep: wat is de betekenis van deze vrouwengroepen?

Aan de hand van literatuurstudie en met de Gelderse boerinnengroepen als case-study heb ik een antwoord op deze vragen trachten te vinden.

Deelname van vrouwen aan politiek-maatschappelijke organisaties is geringer dan die van mannen.

Onder een politiek-maatschappelijke organisatie versta ik een organisatie die een bepaald politiek, sociaal-ekonomisch of maatschappelijk belang formuleert en zich ten doel stelt dit belang te behartigen.

Vrouwen die actief willen worden in een politiek-maatschappelijke organisatie hebben veel drempels te nemen.

Ten eerste ondervinden zij belemmeringen vanuit hun maatschappelijke positie. Twee ontwikkelingen zijn in dit verband genoemd namelijk de arbeidsdeling naar sexe en de scheiding in openbare en privé sfeer. Vrouwen hebben de verantwoordelijkheid voor het gezin, waardoor zij minder mogelijkheden en ruimte hebben voor politiek-maatschappelijke participatie dan mannen. Vrouwen bewegen zich meer in de privé sfeer waardoor ze minder vaardigheden en zekerheden hebben die in de openbare sfeer gevraagd worden. Vrouwen die zich wel in de openbare sfeer bewegen ontmoeten sankties en strategieën van mannen om de bestaande maatschappelijke posities te konsolideren.

Ook jonge agrarisch vrouwen schikken zich in de arbeidsdeling naar sexe. Zij nemen de zorg voor huishouding en kinderen op zich. Zij maken hun beroepscarrière ondergeschikt aan die van hun partner.

Dit laatste geldt niet voor vrouwen die zelf een agrarisch bedrijf voeren.

Voor jonge agrarische vrouwen blijkt het verlies van kontakten in de openbare sfeer, na het opgeven van hun baan, een stimulans om lid te worden van een politiek-maatschappelijke organisatie.

Ook jonge agrarische vrouwen ontmoeten sankties en strategieën van mannen.

Ten tweede moeten vrouwen drempels nemen ten aanzien van de organisatie waarin ze willen participeren. Veel vrouwen voelen zich er niet thuis vanwege de werkwijze en de hierarchische structuur.

Mannen domineren de organisatie. Vrouwen hebben minder leidinggevende functies en er wordt minder naar hen geluisterd. De (dominante) houding van mannen wordt in het Gelders agrarisch jongerenwerk als een vrouwenprobleem gezien: vrouwen 'durven' niet te komen. In deze organisatie ziet men de verschillen tussen mannen en vrouwen voornamelijk als een kennisverschil en niet als een belangenverschil.

Een belangrijke belemmering in politiek-maatschappelijke organisaties is het beperkte perspectief dat zij vrouwen biedt. Vrouwenproblemen worden afgedaan als privéproblemen. In het Gelders agrarisch jongerenwerk worden belangen van vrouwen 'vergeten' of geweld aan gedaan.

In de meeste organisaties zijn vrouwen een minderheid. Zo ook jonge agrarische vrouwen in het Gelders agrarisch jongerenwerk. Vrouwen zijn hierdoor meer zichtbaar dan de andere leden, worden door de meerderheid gezien in een stereotype beeld en de verschillen ten opzichte van de meerderheid worden, door die meerderheid, overdreven.

In nieuwe organisatievormen van vrouwen zijn drie punten belangrijk namelijk - het zichtbaar maken van onzichtbare problemen, - onderlinge steun en zelfhulp, en -het scheppen van een eigen cultuur.

Deze drie punten zijn ook in boerinnengroepen in het Gelders agrarisch jongerenwerk te vinden.

Betekeningen van boerinnengroepen voor jonge agrarische vrouwen in Gelderland zijn:

- * scholing met betrekking tot een nieuw 'beroep',
- * zoeken en bevestigen van de eigen identiteit,
- * verwoorden van belangen en vormgeven een belangenbehartiging,
- * geven en krijgen van steun.

Of boerinnengroepen een emancipatoir karakter of een consoliderend karakter hebben ten aanzien van jonge agrarisch vrouwen zal de toekomst uitwijzen.

INHOUD

1. Inleiding	5
1. Waarom deze bijlage	5
2. Boerinnengroepen-onderzoek Gelderland en de achterliggende vragen	6
2. Politieke en maatschappelijke participatie van vrouwen	9
3. Verklaringen voor de verschillen in participatie van vrouwen en mannen	11
1. Belemmeringen in de individuele situatie	11
2. Belemmeringen in de organisatie	14
3. Samenvatting	19
4. Vrouwengroep en vrouwenoverleg	21
5. Vrouwengroepen in het Gelders agrarisch jongerenwerk	23
1. Politiek-maatschappelijke organisaties in de landbouw	23
2. Belemmeringen voor jonge agrarische vrouwen bij participatie in het Gelders agrarisch jongerenwerk	24
3. Agrarische vrouwengroepen of boerinnengroepen	30
6. Konklusies	35
Noten	37
Literatuurlijst	38
Vragenlijst	39

1. INLEIDING

1.1 Waarom deze bijlage.

In augustus 1985 begon ik met een onderzoek dat jonge agrarische vrouwen bij de Wetenschapswinkel LU Wageningen hadden aangevraagd.

Het onderzoek deed ik als zesmaands doktoraalvak agrarische sociologie, waarin ik tevens aan de skriptieverplichting die de vakgroep Sociologie stelt wilde voldoen. Het leek mij een goede combinatie om praktijkgericht onderzoek met een theoretische verdieping te combineren.

Toen ik in januari '86 begon met het schrijven van het onderzoeksverslag bleek die combinatie niet zo simpel te zijn als ik had gedacht.

Het hele onderzoek was uitgevoerd in nauwe samenwerking met de vraagstelsters. Toepasbaarheid stond tijdens het onderzoek steeds voorop. De resultaten kwamen tot stand in samenwerking met jonge agrarische vrouwen en boerinnengroepen en moesten ook in eerste instantie aan hen overgedragen worden. Dit gebeurde onder andere door inzichten en vaardigheden die jonge agrarische vrouwen tijdens of naar aanleiding van het onderzoek verwierven. En dit zou ook via het onderzoeksverslag moeten gebeuren.

De rapportage van het onderzoek wilde ik dan ook op een dusdanige wijze dat er een leesbaar en bruikbaar verslag voor hen zou komen te liggen.

Het rapport BOERINNENGROEPEN WERKEN ZO! heb ik geschreven met in gedachten jonge agrarische vrouwen als lezerspubliek. Dat wil mijns inziens niet zeggen dat het rapport geen onderzoeksverslag is. De wetenschappelijke termen ontbreken wel. Maar voor wetenschappelijk geschoolden moet het minder moeilijk zijn zich in de situatie en het taalgebruik van jonge agrarische vrouwen te verplaatsen, dan het voor agrarische vrouwen is om een wetenschappelijke studie door te lezen. Bovendien moet het voor wetenschappers interessant zijn te lezen welke begrippen jonge agrarische vrouwen gebruiken.

Ik heb daarom besloten de theorieën en verklaringen in een aparte bijlage te stoppen.

Ik denk dat deze bijlage het lezen waard is voor agrarisch jongerenwerksters, konsulenten, voorlichtsters, agrarisch sociologes, antropologes (1) en andere vrouwen en mannen die voor en met jonge agrarische vrouwen of boerinnengroepen werken.

Nog een laatste opmerking. Het belangrijkste resultaat voor mijn als onderzoekster is misschien nog de opmerking van een van de agrarische vrouwen uit de begeleidingsgroep: "Goh, dat dit onderzoek is. Ik kan het gewoon volgen en we hebben er ook nog wat aan."

Onderzoek was voor haar en de andere jonge agrarische vrouwen altijd onbegrijpelijk en ver weg geweest. Voor zover ze er mee te maken hadden gehad, waren ze om gegevens gevraagd zonder er ooit iets van terug te zien.

Onderzoek, zo wordt vaak beweerd, dient er toe de wereld meer begrijpelijk te maken. 'Begrijpelijk voor wie?' moet je je als onderzoekster dan wel afvragen en daaruit konklusies trekken.

Wageningen, februari 1987.

1.2 Boerinnengroepen-onderzoek Gelderland en de achterliggende vragen.

Voorjaar 1985 kreeg de Wetenschapswinkel LU Wageningen een onderzoeksvraag binnen van een aantal jonge agrarische vrouwen uit boerinnengroepen in Gelderland. Deze vrouwen wilden onderzoek ter beantwoording van de vraag: "Hoe kunnen de positie en het werk van boerinnengroepen in Gelderland versterkt worden?"

Zij schetsten daarbij de volgende problematiek.

De deelname van jonge agrarische vrouwen aan het agrarisch jongerenwerk is zeer gering. Dit terwijl er enerzijds op veel agrarische bedrijven een toenemend beroep op jonge agrarische vrouwen wordt gedaan en anderzijds onder jonge agrarische vrouwen een toenemende behoefte gekonstateerd wordt om zich met zaken bezig te houden die hun eigen positie betreft.

Het GAJK (Gelders Agrarisch Jongeren Kontakt, een samenwerkingsverband van de drie Gelderse platte-landsjongeren organisaties op agrarisch gebied) heeft vanaf 1981 getracht de deelname van vrouwen aan het agrarisch jongerenwerk te verhogen. Ze deed dit onder andere door het geven van speciale 'boerinnenkursussen' en door te trachten de AJK's (Agrarisch Jongeren Kontakt; een agrarische gespreksgroep) toegankelijker te maken voor vrouwen.

Deze activiteiten resulteerde niet in grotere deelname van vrouwen in de AJK's. Wel ontstonden er, al dan niet met hulp van de agrarisch jongerenwerkster, agrarische vrouwengroepen of boerinnengroepen. Binnen het agrarisch jongerenwerk was het ontstaan en het bestaan van aparte vrouwengroepen volop in discussie. . .

Voor een aantal vrouwen, zelf lid van een boerinnengroep, was het bestaansrecht van boerinnengroepen geen punt van discussie meer. Zij dienden een vraag in bij de Wetenschapswinkel naar hoe de positie en het werk van boerinnengroepen versterkt konden worden.

Beantwoording van deze vraag betekent onderzoek naar:

- * wat op dit moment de positie van boerinnengroepen binnen het agrarisch jongerenwerk is; in welke behoeften voorzien boerinnengroepen, wat is hun betekenis voor jonge agrarische vrouwen?
- * welk werk, naar inhoud en vorm, doen boerinnengroepen?

Het onderzoek zou moeten resulteren in konkrete aanbevelingen voor de jonge agrarische vrouwen.

In dit onderzoek plaats ik de problematiek van de geringe deelname van vrouwen in het agrarisch jongerenwerk in Gelderland in een breder perspectief.

Geringe deelname van vrouwen speelt ook in andere organisaties zoals politieke partijen en vakbonden. Ruim driekwart eeuw stemrecht heeft ons momenteel één vrouwelijke minister en enkele staatssecretarissen opgeleverd. Meer dan een eeuw arbeidstersstrijd levert twee vrouwelijke bondsvoorzitters op, waarvan één nog van de Vrouwenbond.

Onder invloed van de vrouwenbeweging gingen steeds meer vrouwen zich bezighouden met hun eigen positie en belangen. Ze richtten met andere vrouwen praatgroepen en zelfhulpgroepen op. Ook in politieke en maatschappelijke organisaties zien we dat vrouwen zich gaan organiseren in vrouwengroepen of in een vrouwenoverleg.

In deze bijlage stel ik twee vragen centraal:

1. Waarom is de deelname van vrouwen in politiek-maatschappelijke organisaties zo gering?
2. Waarom kiezen vrouwen die actief zijn in een politiek-maatschappelijke organisatie voor een vrouwengroep; wat is de betekenis van deze vrouwengroepen?

ad. 1. Aan de geringe deelname van vrouwen in politiek-maatschappelijke organisaties zie ik twee aspecten.

Ten eerste de maatschappelijke positie van vrouwen. Hoeveel mogelijkheden hebben vrouwen om actief te worden in dergelijke organisaties? Voor veel vrouwen speelt tijdgebrek een rol. De meeste vrouwen hebben, naast een eventuele baan buitenshuis, de zorg voor het huishouden, hun man en eventueel kinderen. Ze hebben minder vrije tijd dan mannen en hun vrije tijd is versnipperd. Ideologische aspecten spelen ook een rol. Vrouwen horen niet voorop te lopen, of meer te weten dan mannen. Wie dat wel doet is een kenau of een feministe. Onderhandelingsstrategieën die vrouwen (mogen) hanteren zijn anders dan die

van mannen. Socialisatie speelt een rol. Vrouwen is geleerd dat zij zich niet druk hoeven te maken over allerlei politieke of maatschappelijke zaken, dat moeten ze maar aan mannen overlaten.

Ten tweede de organisatie waarin vrouwen actief worden of zijn. Hoe toegankelijk is de organisatie voor vrouwen? De werkwijze van de organisatie is van invloed. Geen kinderopvang, of vergaderen op een tijd dat kinderen in bed gestopt worden sluit veel vrouwen van deelname uit. De reikwijdte van de belangenbehartiging is een belangrijk punt. Veel problemen die vrouwen formuleren vallen in de privé sfeer en worden door de organisatie afgedaan als privéproblemen. Vrouwen krijgen niet zondermeer hun punten op de agenda.

ad. 2. Zich emanciperende vrouwen kiezen er voor om zich in politiek-maatschappelijke organisaties te organiseren in een vrouwengroep of vrouwenoverleg. In een vrouwengroep zitten vrouwen minder geïsoleerd. Ideeën en ervaringen kunnen worden gebundeld in plaats van 'als uitzondering' verloren te gaan in het grotere geheel waarin vrouwen in veel opzichten een minderheid vormen.

In deze bijlage probeer ik een antwoord te geven op deze vragen.

Het onderzoek naar de positie en het werk van Gelderse boerinnengroepen is hierbij een case-study. In hoofdstuk 2 ga ik in op de politieke en maatschappelijke participatie van vrouwen, na eerst deze begrippen gedefinieerd te hebben. In hoofdstuk 3 beschrijf ik een aantal verklaringen voor de verschillen in politiek-maatschappelijke participatie van vrouwen en mannen. Vervolgens ga ik in hoofdstuk 4 in op de betekenis van vrouwengroepen voor vrouwen. In hoofdstuk 5 bekijk ik de deelname van jonge agrarische vrouwen in het Gelders agrarisch jongerenwerk en de betekenis van boerinnengroepen voor jonge agrarische vrouwen. Ik doe dit aan de hand van het kader dat ik in hoofdstuk 3 en 4 heb geschetst. In hoofdstuk 6 staan de konklusies die ik uit deze studie trek.

2. POLITIEKE EN MAATSCHAPPELIJKE PARTICIPATIE VAN VROUWEN

Politieke participatie is, simpel gezegd, deelname aan het politieke proces. In de meeste literatuur wordt dit nogal letterlijk opgevat en worden binnen dit politieke proces de volgende vormen onderscheiden: lid zijn van een politieke partij, meedoen in een verkiezingskampagne, stemmen bij verkiezingen van gemeente, provincie of kamer, het benaderen van politici of politieke partij, zelf politieke verantwoordelijkheid dragen, meedoen aan akties of demonstraties (Andersen 1975, Leijenaar & Saharso 1983). Lid zijn van een belangenorganisatie wordt in deze benadering niet tot politieke participatie gerekend, maar valt onder maatschappelijke participatie. Maatschappelijke participatie is de deelname aan politieke, sociale of vakorganisaties, vereningswerk, kerkgang en het vrijwilligerswerk (Oudijk 1983).

Ik vind dit onderscheid onbevredigend. Lid zijn van een vakbond is mijns inziens ook een politieke aktiviteit. Ik wil kijken naar politiek-maatschappelijke participatie, dat ligt op het raakvlak van beide bovengenoemde vormen van participatie. Het gaat daarbij om deelname aan aktiviteiten waarbij een bepaald politiek, sociaal-ekonomisch of maatschappelijk belang wordt geformuleerd en nagestreefd. Het ontplooiën van deze aktiviteiten kan in georganiseerd verband of individueel gebeuren. Onder een politiek-maatschappelijke organisatie zou ik willen verstaan een organisatie die een politiek, sociaal-ekonomisch of maatschappelijk belang formuleert en zich ten doel stelt dit belang te behartigen. Dus geen organisatie die vanuit politiek-maatschappelijk oogpunt belangrijk is, want dat is een kerk of een voetbalklup ook. Voorbeelden van politiek-maatschappelijke organisaties zijn politieke partijen, vakbonden, vak- en standsorganisaties, milieuorganisaties, vredesoverleg en groepen als 'Wij vrouwen eisen' e.d.

Over deelname van vrouwen aan het politieke proces is redelijk veel bekend. Vrouwen gaan ongeveer even vaak stemmen als mannen, maar vrouwen nemen minder vaak deel aan verkiezingskampagnes, aan aktiegroepen en aan demonstraties. Ook nemen vrouwen minder vaak kontakt op met politici dan mannen. De politieke interesse van vrouwen en mannen ligt ook anders: vrouwen zijn meer geïnteresseerd in lokale politiek, mannen meer in nationale politiek. Grote verschillen zijn er te zien als het gaat om het zelf politieke verantwoordelijkheid dragen. Hoewel het aantal vrouwen in de politiek de laatste jaren is toegenomen, is in geen enkel vertegenwoordigend orgaan (zoals gemeenteraad, provinciale staten of kamer) het percentage vrouwen 25% of meer (Oudijk 1983).

Behalve de politieke participatie is ook de maatschappelijke participatie van vrouwen toegenomen. Maar ook hier geldt dat er desondanks grote verschillen in participatie van vrouwen en mannen te zien zijn.

Vrouwen zijn minder vaak lid van een organisatie dan mannen. Dit geldt zowel voor een vrijetijdsorganisatie als voor een politiek-maatschappelijke organisatie. Voor buurt- en wijkorganisaties zijn de verschillen in deelname tussen vrouwen en mannen (resp. 15% en 19%) minder groot dan voor vakbonden (resp. 23% en 42%) en voor vak- en standsorganisaties (7% vrouwen en 17% mannen) (Oudijk 1983).

Vrijwilligerswerk, dat ook tot maatschappelijke participatie wordt gerekend, omvat een breed terrein van aktiviteiten. De meest verrichtte aktiviteiten zijn hulp aan burens, bejaarden of gehandicapten, kinderopvang, jeugdwerk en het organiseren van sportevenementen. Het vrijwilligerswerk dat aansluit bij de traditionele vrouwenrol, namelijk hulpverlening, kinderopvang en jeugdwerk, wordt vaker door vrouwen dan mannen gedaan (Oudijk 1983).

In organisaties doen mannen vaker leidinggevend en organisatorisch werk, terwijl vrouwen vaker het uitvoerende werk op zich nemen. Uitzonderingen hierbij zijn werk in vrouwenorganisaties, kinderopvang en jeugd- en kluphuiswerk, waar vrouwen wel leidinggevend en organisatorisch werk verrichten (Oudijk 1983). Niet geheel onlogisch omdat dit werk ook in z'n geheel (vrouwenorganisaties) of in meerderheid door vrouwen wordt gedaan.

3. VERKLARINGEN VOOR DE VERSCHILLEN IN PARTICIPATIE VAN VROUWEN EN MANNEN

Uit het voorgaande komen twee punten naar voren. Ten eerste vrouwen zijn minder politiek-maatschappelijk actief dan mannen. Ten tweede vrouwen zijn minder actief in georganiseerd verband.

De verschillende verklaringen voor verschil in participatie tussen vrouwen en mannen zijn in feite ook terug te voeren op deze twee konstateringen. De verklaringen wijzen enerzijds naar de belemmeringen die vrouwen tegen komen in hun individuele situatie en anderzijds naar de belemmeringen die te maken hebben met de organisatie (Leijenaar & Saharso 1983).

3.1 Belemmeringen in de individuele situatie.

Twee opmerkingen vooraf. Ten eerste; hoewel het in deze paragraaf gaat over de individuele situatie van vrouwen wil dat niet zeggen dat deze situatie door het individu bepaald en/of gewild is. Integendeel, de meeste dingen die de situatie van vrouwen inkleuren blijken maatschappelijk bepaald te zijn. Ten tweede; de beschrijving van de situatie van vrouwen is nogal generaliserend. Ik beschrijf de grote lijnen en geef geen uitzonderingen aan.

Arbeidsdeling naar sexe - Scheiding openbare/privé sfeer

Twee ontwikkelingen die nauw met elkaar verweven zijn, zijn van belang voor de individuele situatie van vrouwen. De ene ontwikkeling is de arbeidsdeling naar sexe, wat voor de man betekende dat hij verantwoordelijk werd voor het gezinsinkomen, terwijl de vrouw verantwoordelijk werd voor de verzorging van het gezin. De andere ontwikkeling is de scheiding in twee sferen; de openbare sfeer, waarin de produktie plaats vindt en waarin ook politiek-maatschappelijke organisaties functioneren, en de privé sfeer van het gezin, waar de reproductie plaats vindt (Leijenaar & Saharso 1983, Meulenkelt 1980, Mossink 1981, Stacey & Price 1979, Andersen 1975, De Groot & Ter Veld 1985).

De man is binnen deze arbeidsdeling de kostwinner en de vrouw is de huisvrouw. (Dit alles bevestigd door wetgeving en de maatschappelijke organisatie van de produktie.) De man doet in de meeste gevallen buitenshuis betaald werk, terwijl de vrouw binnenshuis onbetaald werk verricht. Ook als vrouwen wel buitenshuis werk verrichten blijven zij verantwoordelijk voor het huishouden en de kinderen. De oplossing zoeken zij vaak in deeltijdarbeid (50% van de werkneemsters heeft een baan van minder dan 40 uur tegen 5% van de werknemers). De vrouw levert dus betaald werk in voor onbetaald werk en daarmee tevens haar kansen op een goede baan, promotie en een goede rechtspositie (De Populier II 198). Ook voor kleine zelfstandigen (middenstand, boerenstand) geldt deze arbeidsdeling. Hoewel bedrijf en huishouden niet strikt gescheiden zijn, is toch de vrouw de eerst verantwoordelijke voor 'voor' -het huishouden- en de man voor 'achter' -het bedrijf. En al verricht de vrouw bedrijfswerk, ze wordt er zelden formeel voor betaald. Haar werk wordt gezien als een uitvloeisel van haar rol als huisvrouw en echtgenote (Meyer 1983, Loeffen 1984).

De verzorging van het gezin (en zeker naast betaalde arbeid buitenshuis) is een veel omvattende en veeleisende taak. Dit uit zich onder andere in het feit dat vrouwen per week gemiddeld vier uur minder vrije tijd hebben dan mannen. 'Full-time' huisvrouwen hebben iets meer vrije tijd dan buitenshuis werkende vrouwen, maar de vrije tijd van deze huisvrouwen is meer versnipperd en meer rolgebonden, dat wil zeggen dat wandelen met de kinderen of winkelen ook als vrije tijd benoemd wordt (Oudijk 1983).

Vanuit het oogpunt van beschikbare tijd ondervinden vrouwen een beperking in de mogelijkheid tot politieke of maatschappelijke participatie.

Aafke Komter wijst in haar studie 'De macht van de vanzelfsprekendheid' op de aanwezigheid van la-

tente macht in de relatie tussen vrouw en man. Vrouwen anticiperen op de behoeften en wensen van de man, eventueel ten koste van eigen wensen en behoeften. In een aantal gevallen gaan vrouwen geen konflikt met hun man aan omdat zij de zin er niet van inzien (ze weten al dat de uitkomst negatief zal zijn en er is geen aanvaardbaar alternatief).

Ten aanzien van vrijetijdsbesteding konkludeert Komter dat vrouwen meer belemmeringen ondervinden dan mannen door hun gezinsverantwoordelijkheid en dat vrouwen het gevoel hebben minder recht te hebben op ontspanning dan mannen. Bij pogingen tot verandering blijken vrouwen aan het kortste eind te trekken; de mannen blijven dikwijls volharden in een activiteitenpatroon waarbij het gezin niet aan zijn trekken komt, of zij reageren negatief op de behoefte aan eigen activiteiten en kontakten van vrouwen (Komter 1985).

Het werkterrein van vrouwen ligt in de privé sfeer. Via haar werk heeft de huisvrouw weinig kontakt met. politiek-maatschappelijke activiteiten. Daarnaast is een woning een nogal geïsoleerde werkplek. Er is weining gelegenheid om met anderen van gedachten te wisselen over politieke en/of maatschappelijke problemen en dus weining stimulans tot politieke of maatschappelijke participatie (Leijenaar & Saharso 1983, Andersen 1975).

De socialisatie van mensen vindt plaats binnen de bestaande arbeidsdeling naar sexe, maar ook grotendeels binnen de scheiding openbaar - privé. Het zijn vrouwen die in hoofdzaak de opvoeding van kinderen voor hun rekening nemen. Jongens en meisjes worden hierdoor verschillend gestimuleerd (Chodorow 1980).

Van jongs af krijgen meisjes mee dat politiek-maatschappelijke activiteiten een zaak is van mannen en dat vrouwen thuis horen. Dat wordt ze niet alleen via ouders, school, media enzovoorts duidelijk gemaakt, het wordt ook in de praktijk bevestigd; vrijwel alle vrouwen in hun omgeving zijn huisvrouw. Voor de toekomstige politiek-maatschappelijke participatie van meisjes is het belangrijk dat een van de ouders, en dan met name de moeder, actief is op politiek-maatschappelijk terrein (Jansen & Leijenaar 1981, Andersen 1975, Meijer 1983).

Een kritische kanttekening bij het koncept openbare en privé sfeer maken Stacey en Price. Zij stellen dat binnen deze visie waarin politiek en ook de uitoefening van macht in de openbare sfeer wordt geplaatst het lijkt alsof vrouwen geen belangen hebben die geweld aan gedaan worden door de formele politieke macht van mannen. Vrouwen zijn immers in die openbare sfeer onzichtbaar (Stacey & Price 1981).

Mossink stelt in een kritische beschouwing van het koncept privé/openbaar dat de essentie niet ligt in de scheiding tussen de twee sferen, maar in de machtsrelatie daar tussen. De scheiding privé/openbaar staat aan het 'eind van een lange reeks machtsverhoudingen'. Ze is dus een gevolg, geen oorzaak. Mannen beheersen niet alleen de openbare sfeer, ze kunnen de scheiding tussen privé en openbaar ook handhaven. Ze kunnen vrouwen buiten sluiten.

Daarnaast wijst Mossink op het feit dat de privé sfeer niet het exclusieve machtssterrein van vrouwen is. Uiteindelijk beheersen mannen ook sexualiteit, voortplanting en moederschap (Mossink 1981).

Door het koncept te zien als een machtsrelatie en niet als twee gescheiden werelden blijkt wel duidelijk dat vrouwenbelangen geweld aangedaan worden.

Hulpbronnen

In verklaringen met betrekking tot politiek-maatschappelijke participatie van vrouwen wordt vaak gewezen op de beschikbaarheid van hulpbronnen. In deze visie beschikken mannen over meer hulpbronnen dan vrouwen. Als hulpbronnen worden genoemd opleiding, inkomen, ervaring in soort gelijke functies, maar ook moeilijk meetbare hulpbronnen als politieke interesse en politiek zelfvertrouwen. Zo konstateert Andersen dat (full-time) huisvrouwen minder politiek zelfvertrouwen hebben dan vrouwen met een baan buitenshuis (Andersen 1975). Met politiek zelfvertrouwen wordt bedoeld de mate waarin men meent dat men meetelt in het politieke systeem (Oudijk 1983, Leijenaar & Saharso 1983).

Dus denk je dat je meetelt, dan heb je een hulpbron, en denk je dat je niet meetelt dan heb je er geen. Ongeacht of dit de realiteit geweld aan doet of niet. Ik zou in dit verband liever willen spreken van realiteitszin in plaats van politiek zelfvertrouwen en dit niet als hulpbron willen benoemen.

Ook ten aanzien van politieke interesse vind ik het moeilijk om te spreken van een hulpbron, als

niet eerst de vraag is beantwoord in hoeverre politieke interesse is gekoppeld aan het perspectief dat men ziet in 'de politiek'.

Politieke interesse en politiek zelfvertrouwen zijn mijns inziens alleen 'hulpbronnen' voor diegene die ook werkelijk meetellen in de politiek en op grond daarvan ook iets te verwachten hebben van de politiek. Dan zou dát, namelijk het politiek meetellen, als hulpbron benoemd moeten worden, hetgeen niet kan omdat het niet iets is dat je als individu kan bezitten.

Een ander kritiekpunt op deze visie is de definitie van hulpbron: 'de voor de politieke participatie of betrokkenheid gunstige factoren of persoonlijkheidskenmerken' (Oudijk 1983, p. 296).

Het is een definitie geformuleerd vanuit de voorwaarden voor participatie en niet vanuit goede kwaliteiten en vaardigheden voor functioneren in politieke organisaties of structuren. Ik vind de definitie nogal verdoezelend. Het lijkt net of vrouwen kwaliteiten te kort komen voor participatie. Vrouwen blijken juist zeer goede kwaliteiten te hebben voor goed functioneren in allerlei organisaties en structuren zoals goede sociale vaardigheden, oog voor sociale verhoudingen, goed kunnen werken in teamverband, organisatietalent, minder hierarchisch denken etc. Deze kwaliteiten worden echter nog weinig gewaardeerd en gehonoreerd in het openbare leven (zie ook Rapport blz 18).

Strategieën

Meyer beschrijft niet alleen de verschillen in maatschappelijke positie tussen vrouwen en mannen en het bijbehorend normenstelsel, maar ze geeft ook aan dat mannen door middel van sankties en strategieën deze verschillen steeds weer proberen te bevestigen. Daarnaast noemt zij strategieën van vrouwen om met deze verschillen om te gaan.

Als strategieën van mannen noemt Meyer:

- negeren : Aktiviteiten of eigenschappen van vrouwen die niet passen binnen het patroon zwijgt men
• dood, schrijft men uit de geschiedenis. Dit gebeurt op allerlei terreinen zoals media, onderwijs, organisaties.
- isoleren: Vrouwen worden buitengesloten op allerlei nivo's zoals
 - betaalde arbeid (vrouwen komen niet aan werk of komen op de minder betaalde baantjes terecht),
 - opleidingen (vrouwen worden impliciet geweerd uit opleidingen waarvan mannen denken dat er toekomst in zit),
 - politiek (nieuws en informatie over politiek richt zich tot een mannen publiek),
 - organisaties (vrouwen worden buiten informele kontakten gehouden),
 - informatie (een aparte vrouwenpagina die mannen over kunnen slaan).
- kleineren; Dit kan op velerlei manieren bijvoorbeeld door
 - diskwalificatie op grond van allerlei spelregels,
 - minimaal te reageren,
 - belachelijk maken van een idee of aktiviteit,
 - machtsmisbruik (ontslag, vrouwenmishandeling e.d.).

Meyer noemt de volgende strategieën die vrouwen hanteren om hiermee om te gaan:

- konformereren : De veel gebruikte strategie van 'probeer niet te bewegen dan voel je de strop om je nek niet'. Hiervan krijg je wel nekkrimp.
- dubbelleven : De relatie van vrouwen in een mannenwereld wordt in stand gehouden door een toevluchtsoord. Dit toevluchtsoord kan een bron van kracht zijn (bijvoorbeeld de steun van een vriendin of moeder) maar kan ook een dubbele bodem hebben; de schoonheidsindustrie, de soap opera's en de damesbladen zijn ook een continue bevestiging van de bestaande vrouwenrol.
- blootleggen van het normenstelsel: Dit vereist moed en vraagt veel werk en energie. De grootste barrière vormen de normen die vrouwen zelf geïnternaliseerd hebben.
- ontwikkelen van alternatieven: Een strategie die voor de toekomst wellicht het belangrijkste is. (Meyer 1983).

De strategieën die Meyer noemt zijn mijns inziens een waardevolle aanvulling op eerder genoemde verklaringen. Het biedt aanknopingspunten om houdingen en reacties van vrouwen en mannen ten aanzien van veranderingen te analyseren.

Samenvatting

Samenvattend kunnen we zeggen dat ten aanzien van de deelname van vrouwen aan politiek-maatschappelijke activiteiten het verschil in maatschappelijke positie van vrouwen en mannen zeer bepalend is. Twee ontwikkelingen zijn in dit verband genoemd, namelijk de op sexe gebaseerde arbeidsdeling en de scheiding in openbare en privé sfeer.

Andere verklaringen wijzen naar de beschikbaarheid van hulpbronnen zoals opleiding, inkomen en ervaring in vergelijkbare functies.

Vrouwen die actief willen worden worden gekonfronteerd met sankties en strategieën van mannen ter bevestiging van de bestaande maatschappelijke posities van vrouwen en mannen. De grootste barrière voor deze vrouwen is breken met de bestaande (vaak ook zelf gehanteerde) normen.

3.2 Belemmeringen in de organisatie.

Vrouwen die actief worden in een politiek-maatschappelijke organisatie hebben een aantal drempels te nemen. De eerste drempel die ze tegen komen is dat ze een organisatie binnenstappen die in meerderheid uit mannen bestaat en door mannen gerund wordt. Verschillen in socialisatie en macht tussen vrouwen en mannen spelen daarom ook in een politiek-maatschappelijke organisatie. De tweede drempel is de structuur van de organisatie en de derde drempel is het beperkte perspectief dat de organisatie heeft. Over deze drempels gaat deze paragraaf. Aan het eind wil ik nog ingaan op een specifiek aandachtspunt namelijk het feit dat vrouwen in de huidige situatie in een politiek-maatschappelijke organisatie altijd een minderheidsgroep vormen.

Socialisatie

Via socialisatie worden en zijn vrouwen voorbereid op hun toekomstige taak als huisvrouw, echtgenote en moeder. Hierdoor hebben zij andere normen, gedragspatronen en eigenschappen ontwikkeld dan mannen. In de politieke cultuur (over)heersen 'mannelijke' normen, gedragspatronen en worden 'mannelijke' eigenschappen gewaardeerd. Vrouwelijke politici blijken gedeeltelijk andere persoonskenmerken te hebben dan niet-politiek actieve vrouwen. Het zijn kenmerken die als mannelijk gezien worden zoals wilskrachtig, prestatiegericht zijn. Veel vrouwelijke politici blijken ambivalente gevoelens te hebben ten aanzien van deze mannelijke persoonskenmerken (Leijenaar & Saharso 1983).

Het mannelijke karakter van de politieke cultuur en de stereotype beelden ten aanzien van vrouwen en mannen geeft vrouwen het gevoel dat ze minder geschikt zijn om te participeren dan mannen.

Daarnaast is het niet alleen de onderwaardering van de vrouwen zelf die een belemmering vormt. Vrouwen worden, ook al hebben ze alle kwaliteiten, niet serieus genomen (in politiek-maatschappelijke organisaties) omdat ze vrouw zijn. Den Bandt noemt dit de credibility gap (Den Bandt 1972).

P.Johnson stelt dat stereotype beelden over vrouwen hen voorschrijft te handelen alsof ze geen macht gebruiken. Indirekte, persoonlijke en hulpeloze strategieën worden typerend geacht voor vrouwen, terwijl directe, konkrete en competente strategieën typerend worden geacht voor mannen. Vrouwen mogen anderen wel beïnvloeden, maar dan moet het wel onopvallend. De 'toegestane' strategieën voor vrouwen zijn weinig effectief en vermijden openlijke confrontatie. Vrouwen die de stereotype vrouwenstrategieën hanteren zijn ten op zichte van mannen in het nadeel. Vrouwen die dit niet doen en mannenstrategieën hanteren ondervinden veel weerstand en negatieve reacties. 'Damned if they do, damned if they don't' is het dilemma waar vrouwen in verkeren (Johnson aangehaald in Komter 1985).

De Groot en Ter Veld wijzen op het verschil waarop vrouwen en mannen conflicten beleven. De man beleeft een konflikt als een krenking, aan aantasting van zijn eigenwaarde. Om gelijk te krijgen, voor vol aangezien te worden, zal hij de strijd aan binden. Verwerping van een mening of een idee zien mannen als verwerping van een deel van zichzelf. Vrouwen zien verwerping van een mening of een idee als een totale verwerping, een verwerping van de hele persoon. Een konflikt beleven vrouwen daarom meer als een kwetsuur, dan een krenking. Ze zullen proberen weer geaksepteerd te worden, te streven naar harmonie en verzoening, door zich te onderwerpen (De Groot & Ter Veld 1985).

Meulenbelt haalt een studie aan van Fishman waaruit bleek hoe bepalend mannen zijn in de kommunikatie

tussen vrouw en man. Ongeacht het onderwerp moesten vrouwen enige keren meer moeite doen om door hun man gehoord te worden dan andersom. De mannen uit de studie bleken vaker een gesprek af te kappen of te beginnen dan de vrouwen en zij kregen automatisch aandacht van hun vrouw. Omgekeerd moesten de vrouwen steeds opnieuw om aandacht vragen. Hoewel het in deze studie (jonge progressieve) echtparen betrof is het aannemelijk dat deze ongelijkheid in kommunikatie tussen vrouwen en mannen ook buiten relaties speelt (Meulenbelt 1978b).

Als gevolg van het verschil in persoonlijkheidskenmerken van vrouwen en mannen gaan vrouwen anders met politiek om. Zij zijn meer op personen gericht dan op zaken. Zij zien de mens achter de problemen en hebben meer oog voor de omgangsnormen in de politieke organen zelf (Leijenaar & Saharso 1983).

Machtsverschillen

Binnen organisaties zijn machtsverschillen tussen vrouwen en mannen zichtbaar. Machtsverschillen die tot uiting komen in de scheiding tussen privé en openbare sfeer en die opgeslagen ligt in de arbeidsdeling naar sexe zijn op alle nivo's en dus ook in een politiek-maatschappelijke organisatie terug te vinden.

Vrouwen vervullen minder vaak leidinggevende functies in een organisatie dan mannen. Als zij wel een dergelijke functie bekleden dan zijn dat vaak de opvallende functies zoals sekretaresse of penningmeesteresse en geen functies waarbijnar buiten treden belangrijk is zoals fractievoorzitster of wethoudster (1).

Vrouwen verrichten vaker dan mannen allerlei routinewerk voor hun partij, terwijl mannen meer het inhoudelijke werk doen. Deze scheiding in taken en verantwoordelijkheden heeft niet zoveel te maken met de geringere kwaliteiten van vrouwen als wel met het weren van vrouwen uit dergelijke functies. Mannen zijn niet zomaar bereid een plaats in te ruimen voor vrouwen (Oudijk 1983, Leijenaar & Saharso 1983).

Vrouwen in politiek-maatschappelijke organisaties hebben het gevoel dat ze zich waar moeten maken. Het duurt lang voordat mannen overtuigd zijn van de competentie van vrouwen (Leijenaar & Saharso 1983).

In de politiek kennen we de 'wandelgangen'. Ook andere politiek maatschappelijke-organisaties hebben hun informele circuits; de feestjes, borrels, bars en etentjes. Veel belangrijke informatie verloopt via deze informele circuits. Ze zijn vooral belangrijk voor de carrière van een persoon binnen een organisatie. Vrouwen hebben in de meeste gevallen geen toegang tot deze circuits (Oudijk 1983, Leijenaar & Saharso 1983, Meijer 1983).

Mannen in de politiek vinden dat ze 'vrouwenonderwerpen' zoals gezondheidszorg, maatschappelijk en cultureel werk, sociale zaken, welzijn en onderwijs, net zo goed als vrouwen kunnen behartigen. In de praktijk blijkt dat vrouwen twee maal zo veel vrouwenzaken aan de orde stellen als mannen (Oudijk 1983). Vrouwen in de politiek blijken vaak vrouwenonderwerpen in hun pakket te hebben. Vrouwenonderwerpen worden in de politieke arena minder interessant gevonden en worden makkelijk door mannen aan vrouwen overgelaten (Leijenaar & Saharso 1983). Twee kanttekeningen zijn hierbij te maken. Enerzijds blijkt dat vrouwen soms huiverig zijn om vrouwenonderwerpen aan te pakken uit angst niet serieus te worden genomen. Anderzijds komt het ook voor dat, door het vele algemene werk, de vrouwenonderwerpen in de marge verdwijnen (Leijenaar & Saharso 1983).

Vrouwen in de politiek blijken vaker actief te zijn op lokaal nivo. Een reden hiervoor is dat het minder tijdrovend is.(2). Een andere reden is dat er minder machtsstrijd is rond een dergelijke functie en in deze functies minder konformisme nodig is.(Leijenaar & Saharso 1983).

De houding van mannen ten aanzien van vrouwen wordt in vrijwel geen enkele politiek-maatschappelijke organisatie ter discussie gesteld. De meeste mannen zullen ook vinden dat zij niet diskrimineren en dat er voor vrouwen geen belemmeringen zijn. Hun houding ten aanzien van vrouwen is een vrouwenprobleem (Meulenbelt 1980).

Struktuur en werkwijze

In de meeste politiek-maatschappelijke organisaties wordt geen rekening gehouden met vrouwen met ge-

zinsverantwoordelijkheid (de meeste vrouwen dus!). Geen kinder opvang of vergaderen op een tijd dat de kinderen in bed gestopt worden maakt deelname voor veel vrouwen moeilijk of onmogelijk. Ook plotselinge vergaderingen op onmogelijke tijden zijn voor vrouwen (als ze geen man hebben die met de warme maaltijd op ze wacht) moeilijk in te passen (Oudijk 1983).

Aan de beschikbaarheid die verwacht wordt door de organisatie is door de meeste vrouwen niet te voldoen. Vakbondswerk bijvoorbeeld levert werkweken van 60 à 70 uur op en inzetbaarheid in het hele land wordt daarbij meestal verondersteld. Hieraan is alleen te voldoen als je iemand hebt die thuis het huishouden verzorgt (Meulenbelt 1980).

Vrouwen die wel actief zijn in politiek of vakbond zijn of ongetrouwd, of zijn wel getrouwd maar pas op latere leeftijd actief geworden. Belangrijk is daarnaast dat ze steun ondervinden van familieleden, met name de echtgenoot (Leijenaar & Saharso 1983).

Kriteria waarop kandidaten voor een partij of een bestuursleden in een vakbond worden beoordeeld sluiten vrouwen vaak bij voorbaat uit. Doorslaggevende factoren binnen politieke partijen blijken te zijn: bekendheid, bestuurservaring in de partij en andere maatschappelijke organen, hoge opleiding, vakbekwaamheid en geen of oudere kinderen (Leijenaar & Saharso 1983).

In de vakbond blijkt de leeftijd waarbinnen voornamelijk gerekruteerd wordt tussen de 25 en 35 jaar te zijn, net de leeftijd waarop vrouwen kinderen krijgen. Aangezien een vakbondsfunctie, zoals eerder beschreven, niet te combineren is met het hebben van verantwoordelijkheid voor gezin en kinderen betekent dit voor vrouwen de keuze tussen een gezinsleven en kinderen of een vakbondscarrière (Meulenbelt 1980, Acker 1980).

Bovengenoemde punten zijn redenen waarom veel vrouwen niet kunnen participeren. Daarnaast zijn er overwegingen waarom vrouwen niet willen participeren. De werkstijl van een organisatie is een van die redenen.

Door de hiërarchische structuur in politiek-maatschappelijke organisaties zoals een politieke partij of een vakbond, zijn er maar weinig mensen betrokken bij het nemen van beslissingen. Vrouwen voelen zich niet thuis in zo'n hiërarchie en benadrukken de noodzaak tot delen van de macht, het leiderschap en de verantwoordelijkheden (Kroon 1980). Vergaderingen en congressen van een politieke partij of een vakbond laten geen ruimte voor ervaringen en 'persoonlijke' problemen (Meulenbelt 1980, Acker 1980). Veel vrouwen kunnen niet overweg (of willen dat niet) met de politieke spelregels, waarbij elkaar vliegen afvangen belangrijker is dan een afweging van ideeën en argumenten (Leijenaar & Saharso 1983, Vijn 1980).

Reikwijdte van het perspectief

Politiek-maatschappelijke organisaties houden zich bezig met problemen die spelen in de openbare sfeer. Dat betekent niet alleen dat er weinig aansluiting is bij de leefwereld van een groot deel van de vrouwen, het betekent ook dat een groot aantal problemen (uit de openbare sfeer) die spelen in de privé sfeer buiten het vizier van de organisaties vallen. Problemen die worden afgedaan als persoonlijke problemen die de partners zelf maar op moeten lossen.

In vroegere 'vrouwenbonden' zoals de naaistersbond of de roosjesslijpstersbond was er geen scheiding tussen erkende arbeidsproblemen en privéproblemen. Deze bonden maakten zich hard voor kinderopvang, gezamenlijke maaltijden betere scholing enzovoorts. Met het opgaan van deze bonden in de grotere bonden en federaties zijn deze punten van het toneel verdwenen (Meulenbelt 1980).

Dat het perspectief niet verder gaat dan de openbare sfeer (waarin voor het merendeel mannen actief zijn) is ook zichtbaar in de benadering van de vakbonden en politieke partijen.

Als model voor de mens staat voor hen de man: de Nederlandse kiezer is een man, de arbeider is een man. Voor vrouwen is er weinig identificatie mogelijk, hetgeen niet stimulerend werkt. Daarnaast stelt deze benadering vrouwen voor het volgende dilemma: Als vrouwen als 'mensen' behandeld willen worden (met recht op dezelfde beloning, arbeid en arbeidstijden) dan blijven ze zitten met hun 'privé'-problemen (de zorg voor huishouden en kinderen). Willen vrouwen behandeld worden als vrouwen (met kinderopvang, deeltijdarbeid, zwangerschapsverlof) dan zijn ze een uitzondering, minder productief en hebben ze een zwakke positie op de arbeidsmarkt of in een carrière in een politiek-maatschappelijke organisatie (Meulenbelt 1980).

Dat betekent dat vrouwen, of ze nu voor 'mens' of 'vrouw' kiezen, altijd aan het kortste eind trekken tenzij mannen in de organisatie ook de 'privé'-problemen als maatschappelijke problemen gaan zien en

ze omzetten in eisen.

Onder invloed van de vrouwenbeweging zien we de laatste jaren dat privé-problemen zoals abortus, sexueel geweld, allimentatierecht in de politiek en kinderopvang, deeltijdarbeid en zwangerschapsverlof in vakbonden veelvuldig in discussie zijn geweest.

Dat hiervoor veel energie en strijd van vrouwen nodig was wordt duidelijk gemaakt door Anja Meulenbelt, die beschrijft welke 'filters' er allemaal zitten tussen het moment waarop vrouwen hun eigen positie herdefinieren en veranderingen formuleren en het aanvaarden van deze punten door de top van de vakbond.

De eerste filter die gepasseerd moet worden is om de problemen om te zetten in eisen die passen binnen het productieproces, dus in sociaal-ekonomische eisen. Veel problemen zijn zo niet te vertalen; de vraag wie de zorg heeft voor de volgende generatie moet dan vertaald worden naar de beperkte eisen zwangerschapsverlof en kinderopvang.

De tweede filter die er voor geschoven wordt is het aanvaard krijgen van deze eisen. Wil je kans maken om op de algemene prioriteitenlijst van de bond terecht te komen, dan moet je zelf al prioriteiten stellen. Daarnaast zijn vrouwen in de bonden in de minderheid (en zeker in de besturen) en hebben vrouwengroepen en het vrouwensekretariaat alleen een adviserende stem; vrouwen hebben dus weinig macht om een punt erdoor te drukken.

De derde filter is het algemeen bondsbeleid dat de leidraad is voor alle actieprogramma's. Dit betekent dat vrouwen ook hier mee aan de slag moeten en hun eisen op dit bondsbeleid af moeten stemmen. De vierde filter zijn de vakbondsbestuurders, overwegend mannen. Zij voeren de onderhandelingen en moeten, zo er een vrouwenpunt tot algemeen punt is gemaakt, dit punt binnen zien te halen. Vrouwenpunten zijn in onderhandelingen nog nooit hard naar voren geschoven (Meulenbelt 1980, zie ook Vijn 1980 en Acker 1980).

In het voorgaande zien we welke belemmeringen vrouwen die actief zijn in een politiek-maatschappelijke organisatie allemaal tegen (kunnen) komen.

Een belangrijk punt is daarbij nog niet aan bod gekomen, namelijk het feit dat vrouwen in de huidige situatie in alle politiek-maatschappelijke organisaties een minderheidsgroep zijn.

Vrouwen als minderheidsgroep

Rosabeth M. Kanter schrijft over het effect van een minderheid in een groep op het groepsgedrag. Zij gaat uit van een onevenredige groep (skewed group) dat wil zeggen een groep die niet uniform is in een hoofdkenmerk zoals sexe, ras of ethniciteit, waarbij het in aantal overheersende 'type' de groep voldoende bepaald om dominant genoemd te worden. De anderen, de minderheid, kunnen 'tokens' worden genoemd, omdat zij vaak als afgevaardigden van hun categorie worden gezien; als symbolen in plaats van individuen.

Tokens worden geïdentificeerd door kenmerken of karakteristieken (zoals sexe, ras, ethnische groep, leeftijd), die voor de dominante groep al een set van aannames met betrekking tot cultuur, status, gedrag enzovoorts vertegenwoordigen.

Tokens kunnen per definitie geen gewoon lid van de groep zijn. Ze zijn uitzonderingen: de 'vrouwelijke ingenieur', de 'mannelijke verpleger', de 'zwarte arts'.

Een token-positie kan je niet kiezen; je bent het gewoon wanneer je als eerste(n) van jouw categorie een 'nieuwe' groep binnen komt.

De status van een token is eerder die van haar/zijn categorie dan de status van de groep waarin zij/hij zit.

De situatie van de onevenredige groep geldt bijvoorbeeld voor negers in een groep blanken of een blinde in een groep zienden. Het is waarschijnlijk ook een goed model voor vrouwen die een mannenorganisatie binnen stappen. Kanter heeft zelf onderzoek gedaan onder een groep verkopers/sters (300 waarvan 20 vrouwen) van een groot bedrijf.

Kanter stelt dat een token binnen een groep te maken heeft met drie verschijnselen namelijk
-zichtbaarheid: De dominanten zijn zich meer bewust van de token(s) dan van een willekeuring ander lid van de dominanten.

-polarisatie : De dominanten worden zich meer bewust van hun eigen overeenkomsten en de verschillen met de token(s) en hebben de neiging de verschillen te overdrijven,

-assimilatie : De dominanten hebben de neiging de token(s) zo te zien dat ze in het stereotype beeld passen.

Deze drie verschijnselen hebben invloed op het gedrag van de dominanten en de token(s).

Zichtbaarheid legt een druk op het gedrag dat tokens vertonen. Het is moeilijk iets te doen dat niet opvalt. Tokens hebben een gevoel van over-observatie. Het handelen van tokens heeft symbolische konsekwenties. Je wordt bijvoorbeeld beoordeeld op hoe vrouwen het in de politiek doen en niet hoe jij als persoon het in de politiek doet.

De aandacht is gevestigd op de stereotype kenmerken. Voor andere kenmerken moet je dubbel je best doen om ze zichtbaar te maken. Als token moet je er voor zorgen dat de dominanten geen figuur slaan. Dus je mag het nooit beter doen. Je mag nooit je succes claimen.

Voor tokens zijn er ten aanzien van de zichtbaarheid twee reacties mogelijk:

Ten eerste, alle mogelijkheden aangrijpen je te bewijzen, met kans op vergelding.

Ten tweede, pogingen doen om de zichtbaarheid te beperken door je op de achtergrond te houden en geen zichtbaar leiderschap te nemen. Hierdoor krijgt de token weinig erkenning en bevestiging van haar/zijn kwaliteiten (3).

Polarisatie leidt tot een sterkere aftekening van de grenzen en een afscherming van de dominanten als subgroep. De tokens komen geïsoleerd te staan. De gemeenschappelijke (kulturele) elementen in de groep worden overdreven. De tokens worden gebruikt ter onderstreping daarvan. Door middel van interruptie worden de tokens erop gewezen dat zij indringers zijn. ('Kunnen we nog steeds vloeken?') Hiermee worden de tokens gewezen op wat zij aan de dominanten hebben toe te staan en wat zij zelf niet mogen. (Vrouwen mogen niet vloeken, mannen wel, zelfs in het bijzijn van vrouwen.)

Bepaalde activiteiten verplaatsen zich naar de informele circuits waartoe tokens geen toegang hebben. Hoewel tokens steeds op de verschillen gewezen worden en ze buiten de groep gesloten worden eisen de dominanten wel volledige loyaliteit van hen. Aan deze loyaliteit is te voldoen door zichzelf als uitzondering te (laten) zien of door object van humor te zijn en mee te lachen.

Voor tokens zijn twee reacties mogelijk op deze polarisatie namelijk;

-het aksepter en daarmee dus geïsoleerd worden,

-proberen insider te worden, door zichzelf tegen de eigen kategorie te keren (4).

Assimilatie kan een token in een bekende, toegestane rol gevangen zetten. In situaties die niet direct duidelijk waren bleken de verkoopsters van het bedrijf waar Kanter haar onderzoek deed te worden aangezien voor de echtgenote, sekretaress e, assistente of maitresse van de verkoper waarmee zij op werkbezoek ging (1).

In situaties die wel duidelijk zijn moeten tokens nog vechten om niet in de stereotype rol te worden geduwd (bijvoorbeeld sekretaressewerk doen of de koffie rond brengen voor vrouwen).

Dominanten kunnen met tokens om gaan door ze in begrijpbare rollen te stoppen. Vrouwen kunnen volgens Kanter in vier rollen gestopt worden namelijk moeder, verleidster, mascotte of stalen vrouw. Geen van de vier is nu direkt prettig om 'te moeten spelen' en allen hebben uiteraard invloed op het mogelijk gedrag van vrouwen en de beoordeling van haar werk en kwaliteiten.

De reacties van vrouwen op deze opgedrongen rollen zijn gevarieerd. Er is een neiging tot voorkeur voor reed bestaande relaties en het minimaliseren van het kontakt met 'vreemden'.

Vrouwen vinden het makkelijker om stereotype rollen te spelen dan ze te bevechten; ze geven de voorkeur aan akseptatie boven kompetitie, maar deze reactie levert hen wel een bepaalde mate van zelfverloochening op (Kanter 1977).

Samenvatting

Kanter laat zien wat de macht van het getal kan betekenen. Een aantal eerder genoemde belemmeringen laten zich ook binnen deze theorie verklaren. Zo past het gevoel zich waar te moeten maken binnen het zichtbaar zijn van tokens en het feit dat vrouwen minder specifieke functies verrichten binnen het verschijnsel assimilatie dat vrouwen in bekende rollen gevangen worden gezet. Ook de punten uitsluiting van informele circuits en de andere (vrouwen) onderwerpen die vrouwen in hun pakket krijgen laten zich binnen deze theorie verklaren (resp. polarisatie met als gevolg isolatie, en assimilatie met als gevolg de bekende rol krijgen).

Kanter laat zien hoe belangrijk de structuur kan zijn voor het funktioneren in een groep. Dat is de kracht maar ook de beperking van deze inzichten. De verklaring waarom een bepaalde kategorie een token is (bijvoorbeeld vrouwen in organisaties) moet ergens anders vandaan komen. Zo'n verklaring is

wel belangrijk want de ene token is de andere niet. Ik zal dit in een voorbeeld duidelijk maken: De 'mannelijke verpleger', token in een groep van verpleegsters wordt makkelijk de rol van arts toebedeeld. De 'vrouwelijke ingenieur' krijgt de rol van sekretaresse of koffie-juffrouw. Voor de verpleger is de toebedeelde rol een overwaardering, voor de ingenieur een onderwaardering. De verpleger wordt dankzij zijn zichtbaarheid waarschijnlijk afdelingshoofd, de ingenieur zal waarschijnlijk nooit chef worden.

Ook voor vrouwen in mannenberoepen zullen de aspecten zichtbaarheid, polarisatie en assimilatie spelen.

Het feit dat vrouwen bijna altijd in de 'token-positie' verkeren zie ik als een belangrijke aanvulling op de al eerder genoemde belemmeringen zoals de verschillen in socialisatie en macht tussen vrouwen en mannen, de structuur en de werkwijze van de organisatie en de beperkte reikwijdte van het perspectief.

3.3 Samenvatting.

Vrouwen die actief willen worden in een politiek-maatschappelijke organisatie moeten over nogal wat drempels heen.

Ten eerste hebben zij te maken met belemmeringen vanuit hun maatschappelijke positie. Twee ontwikkelingen zijn in dit verband besproken namelijk de arbeidsdeling naar sexe en de scheiding in openbare en privé sfeer. Vrouwen hebben de verantwoordelijkheid voor het gezin, waardoor zij minder mogelijkheden en ruimte hebben voor politiek-maatschappelijke participatie dan mannen. Vrouwen bewegen zich meer in de privé sfeer, waardoor ze minder vaardigheden en zekerheden hebben die in de openbare sfeer gevraagd worden. Vrouwen die zich wel in de openbare sfeer bewegen ontmoeten sankties en strategieën van mannen om de bestaande maatschappelijke posities te konsolideren.

Ten tweede hebben vrouwen drempels te nemen ten aanzien van de organisatie(s) waarin ze willen participeren. Veel vrouwen voelen zich niet thuis vanwege de werkwijze en de hierarchische structuur. In de organisaties krijgen vrouwen ook te maken met machtsverschillen tussen vrouwen en mannen zoals die in de hele samenleving aanwezig is. Vrouwen hebben minder leidinggevende functies en er wordt minder naar ze geluisterd. Een belangrijke belemmering is het beperkte perspectief dat de organisatie vrouwen biedt. Verbeteringen in de maatschappelijke positie van vrouwen wordt zelden door de organisaties bevochten. Problemen van vrouwen die spelen de privé sfeer worden als privéproblemen weggevuurd.

In de meeste organisaties vormen vrouwen een minderheidsgroep. Zij zijn hierdoor meer zichtbaar dan de andere leden, worden door de meerderheid gezien in een stereotype beeld en de verschillen ten opzichte van de meerderheid worden overdreven.

4. VROUWENGROEP EN VROUWENOVERLEG

Ondanks alle belemmeringen zijn er vrouwen actief in politiek-maatschappelijke organisaties:

'Ik ga er van uit dat we allemaal een organisatie nodig hebben voor onze belangenbehartiging, (....) en vakbonden zijn tot nu toe de enige organisaties voor de belangen van werkneemsters' (Mac Vijn 1980 pp 10-11).

(Uit strategische overwegingen wijst ze een eigen autonome vrouwenvakbond af. A.v.W.)

'Toch kunnen we er niet om heen, dat in een parlementaire democratie veel voor ons belangrijke beslissingen worden genomen in gemeenteraden, provinciale staten en parlement. (.....) Veel vrouwen kiezen dan voor aansluiting bij de Partij van de Arbeid (....) met een actieve vrouwengroep De Rooie Vrouwen' (Liesbeth Kroon 1980 pp 67-68).

In politiek-maatschappelijke organisaties hebben vrouwen te maken met de beperkte inhoud van het werk en de eisen van de organisatie (de belangenbehartiging bestrijkt maar een klein deel van het gebied dat vrouwen behartigd willen zien), met een manier van werken die niet overeenkomt met de manier van werken van vrouwen, met een structuur die niet met vrouwen en hun mogelijkheden en behoeften rekening houdt en met het feit dat ze verspreid over verschillende bonden of afdelingen zitten en daar een token-positie innemen.

Veel vrouwen kiezen ervoor om, binnen de politiek-maatschappelijke organisatie waar zij lid van worden (of zijn), in een vrouwengroep of vrouwenoverleg actief te worden. Zo dergelijke groepen er nog niet zijn beginnen zij met de oprichting daarvan.

Vanuit de vrouwenbeweging zijn ervaringen opgedaan met andere organisatievormen. Vormen die door vrouwen zelf aldoende ontwikkeld zijn en aansluiten bij de leefwereld van de behoeften van vrouwen.

Bij deze organisatievormen staan volgens Meulenbelt drie punten centraal:

- het zichtbaar maken van onzichtbare problemen,
- onderlinge steun en zelfhulp,
- het scheppen van een eigen cultuur (Meulenbelt 1978a).

Zichtbaar maken van onzichtbare problemen

Zoals al gezegd vallen veel problemen van vrouwen buiten het gezichtsveld van de politiek-maatschappelijke organisaties. Privé problemen zijn niet altijd enkel privé. 'Het persoonlijke is politiek' werd de leus voor vrouwen die begonnen met het in kaart brengen van al de 'onzichtbare' privé problemen van vrouwen.

In dit proces werden twee dingen duidelijk:

Ten eerste dat het belangrijk is dat vrouwen zelf hun positie definiëren.

Ten tweede dat telkens weer het vertalen van privé problemen naar politieke problemen nodig is. Juist omdat zoveel van de machtsongelijkheid tussen vrouwen en mannen is gesitueerd in de privé sfeer blijft het belangrijk om steeds bezig te zijn met persoonlijke ervaringen (Meulenbelt 1978a).

Behalve het werken aan onzichtbare problemen in de privé sfeer is er ook behoefte om te werken aan het in kaart brengen van de eigen belangen van vrouwen in de openbare sfeer in vrouwengroepen. Ook hierbij is de macht van de eigen definitie en het steeds weer terug keren naar eigen ervaringen belangrijk voor de vrouwen (Vijn 1980, Kroon 1980).

Onderlinge steun en zelfhulp

Vrouwen hebben elkaar nodig voor hele konkrete vormen van hulp. Veranderen gaat niet zo maar en is een moeizaam proces. Niet alleen voor vrouwen zelf maar vaak nog meer voor hun omgeving. Vrouwen die

werken aan verbetering van hun eigen positie komen weerstanden en agressie tegen, in hun omgeving en ook in politiek-maatschappelijke organisaties (en niet alleen door mannen, maar ook door vrouwen!). Om het vol te blijven houden als enige vrouw in het bestuur of de commissie is steun van andere vrouwen noodzakelijk.

Werken aan de verbetering van je positie als vrouw is geen zakelijk gebeuren dat netjes gestroomlijnd kan worden in vergaderingen en werkgroepen. Het is ook actie, succes, teleurstelling, vriendschap en emoties. Ook daar moet ruimte en ondersteuning voor zijn (Meulenbelt 1978 a , Kroon 1980, Vijn 1980).

Het scheppen van een eigen cultuur

Het beeld van de vrouw in de huidige cultuur is niet erg positief: Een vrouw is dom, zwak, staat in de schaduw van de man (of anders is het een oude vrijster) en is niet geschikt voor zwaar en verantwoordelijk werk (De huishouding is daarmee dus géén zwaar en verantwoordelijk werk!).

Vrouwen hebben er behoefte aan zich een eigen vrouwbeeld te scheppen waarin vrouwen sterk en zelfstandig zijn en en te laten zien dat er geen vrouwenwerk of mannenwerk is maar leuk of niet-leuk werk.

Vrouwen hebben ook behoefte aan het leren van andere omgangsvormen. Veel vrouwen zijn niet gewend om zichzelf en andere vrouwen openlijk te waarderen en complimenteren. Vrouwen hebben behoefte te ontdekken dat het ook anders kan. Om te ontdekken dat ze niet stom zijn door een cursus te gaan volgen, of dat politiek niet moeilijk is door in een werkgroepje te gaan (Meulenbelt.1978 a).

Slot (1)

Vanuit de behoeften van vrouwen om hun 'onzichtbare' problemen uit de privé sfeer zichtbaar te maken, om elkaar te steun en verder te helpen en om een eigen vrouwbeeld en eigen omgangsvormen te scheppen hebben vrouwen eigen organisatievormen ontwikkeld. Zij werken bij voorkeur in kleine groepen zonder een officiële leidster. In de groepen ligt de nadruk op het uitwisselen van ervaringen. Er is tijd voor elkaar en de vrouwen trachten elkaar niet monddood te maken.

In deze vrouwengroepen is ook de situatie in de privé sfeer bespreekbaar, op twee manieren. Ten eerste is er de mogelijkheid om je hart te luchten, om even af te reageren (soms is dit een vast punt in de bijeenkomst). Ten tweede kunnen privé problemen uit een individuele situatie vertaald worden naar politieke problemen.

Er is ruimte om bij te tanken, om inzichten van andere vrouwen op te doen, om strategieën te bespreken waar vrouwen mee kunnen werken, thuis, in een betaalde baan of in de organisatie waarin ze actief zijn (Meulenbelt 1978 a, Vijn 1980).

5. VROUWENGROEPEN IN HET GELDERS AGRARISCH JONGERENWERK

In de hoofdstukken 3 en 4 is ingegaan op de weerstanden die vrouwen tegen komen bij politiek-maatschappelijke participatie en op de keuze die vrouwen maken om zich te organiseren in een vrouwengroep of vrouwenoverleg binnen deze organisaties.

In dit hoofdstuk staan beide punten opnieuw centraal, maar dan toegespitst op de participatie van jonge agrarische vrouwen in het Gelders agrarisch jongerenwerk (GAJK).

Eerst zal ik ingaan op het GAJK als politiek-maatschappelijke organisatie en andere politiek-maatschappelijke organisaties in de landbouw.

Vervolgens beschrijf ik welke weerstanden jonge agrarische vrouwen in Gelderland tegen komen bij hun participatie in het agrarisch jongerenwerk.

Ik besluit dit hoofdstuk met een beschrijving van het hoe en waarom van vrouwengroepen of boerinnengroepen in Gelderland.

5.1 Politiek-maatschappelijke organisaties in de landbouw.

Een politiek-maatschappelijke organisatie had ik gedefiniëerd als een organisatie die een politiek, sociaal-ekonomisch of maatschappelijk belang formuleert en zich ten doel stelt dit belang te behartigen (zie Bijlage hoofdstuk 2).

Welke politiek-maatschappelijke organisaties zijn er in de landbouw? De belangrijkste zal ik hier noemen (1).

Het NAJK, met als onderdeel daarvan het GAJK, is een politiek-maatschappelijke organisatie. Zij formuleert als belang het verbeteren van de positie van jonge agrariërs. Zij probeert dit te verwezenlijken door agrarische jongeren te stimuleren tot bewustwording van hun situatie. Daarnaast probeert zij de belangen van agrarische jongeren te verdedigen in belangrijke organen zoals de jongerenraden van koöperaties (bijvoorbeeld de Coberco en de Coveco in Gelderland), in het landbouwschap en in overleg met de minister van landbouw (GAJK-Winterprogramma 1985-1986).

Ook de standsorganisaties (KNBTB, KNLC, NCBTB) vallen onder de definitie van politiek-maatschappelijke organisatie. Zij stellen zich tot doel de belangen van haar leden - agrarisch ondernemers en eventueel hun gezin - te behartigen. Ze beogen dit zowel voor het individuele lid (via sociaal-ekonomische voorlichting, juridisch advies, etc.) als voor haar leden als belangengroep (via landbouwschap, politieke partijen, etc.)

Moeilijker ligt de kwalificering voor koöperaties. Vele koöperaties hebben (slechts) tot doel de ekonomische belangen van haar leden te behartigen. Sociale aspecten komen nog een enkele keer om de hoek kijken, bijvoorbeeld bij een discussie over kwantumkortingen. In de invulling van de behartiging van de ekonomische belangen van haar leden maken koöperaties uiteraard wel een keuze voor een bepaalde sociaal-ekonomische benadering.

Ik zou in dit kader koöperaties niet als politiek-maatschappelijke organisaties willen benoemen.

De plattelandsvrouwen organisaties (NBP, CPB, KPN) zijn geen politiek-maatschappelijke organisatie. Hun doelstellingen zijn om plattelandsvrouwen ontmoetings-, ontspannings-, en ontwikkelingsmogelijkheden te bieden. Zij beogen geen belangenbehartiging of een ander politiek, sociaal-ekonomisch of maatschappelijk doel. Zij organiseren wel scholingen en kursussen voor agrarische vrouwen.

Van de politiek-maatschappelijke organisaties is hiermee nog niets gezegd over de onderlinge verschillen. Het zou te ver voeren om hier uitgebreid die verschillen te beschrijven. Enkele punten wil ik hier wel noemen, omdat die van invloed kunnen zijn op de toegankelijkheid van de organisaties voor vrouwen.

Het NAJK (en het GAJK) is een jongerenorganisatie, met leden tussen $\pm$ 16 en 35 jaar. De standsorganisaties zijn niet leeftijdsgebonden.

Standsorganisaties zijn in hun landbouwpolitieke benadering individualiserend naar het nivo van het bedrijf. Problemen worden vertaald als bedrijfsproblemen, als uitzonderingen, naar goede en slechte ondernemers, etc.. Belangen worden geformuleerd op sektornivo; naar de exportpositie, of naar de konkurrentiepositie van De Nederlandse landbouw.

Het NAJK heeft een kollektiviserende benadering en probeert algemene ontwikkelingen of structurele problemen te schetsen en te verklaren. Belangenbehartiging staat ook in dit kader bijvoorbeeld door een middenbedrijvenbeleid te ontwerpen, of door belangen van jongeren bij de overname van het bedrijf te behartigen.

Jonge agrarische vrouwen die politiek-maatschappelijk actief willen worden in de landbouw hebben maar een beperkt aanbod.

5.2 Belemmeringen voor jonge agrarische vrouwen bij participatie in het Gelders agrarisch jongerenwerk.

Ook hier wil ik onderscheid maken in belemmeringen of weerstanden in de individuele situatie van de jonge agrarische vrouwen en belemmeringen of weerstanden vanuit de organisatie.

Weerstanden in de individuele situatie

arbeidsdeling naar sexe en scheiding openbaar/privé

Jonge agrarische vrouwen in Gelderland die samen wonen of getrouwd zijn met een boer hebben te maken met de arbeidsdeling naar sexe en de scheiding in openbare en privé sfeer.

De jonge boer is de kostwinner. Zijn bedrijf gaat voor de beroepscarrière van de vrouw. Deze norm bestaat ook als de reële situatie anders is bijvoorbeeld in de eerste jaren na de bedrijfsovername waarin er wordt geleefd van het inkomen van de vrouw omdat het bedrijf net de rente- en aflossingslasten kan opbrengen (zie ook Van Herwaarden 1985, Haenen 1984, Loeffen 1984, Hobbelink 1982).

Deze 'kostwinnersnorm' is ook zichtbaar in een term als 'postbodebedrijf'; een bedrijf dat voor het overgrote deel door de vrouw wordt gevoerd, terwijl de man een baan buitenshuis (bijvoorbeeld postbode) heeft waar het gezin van leeft. Niemand spreekt ooit over een 'verpleegsterbedrijf'; een bedrijf dat voor het overgrote deel door de man wordt gevoerd, terwijl het gezin leeft van de betaalde baan van de vrouw (bijvoorbeeld verpleegster).

De jonge agrarische vrouw is verantwoordelijk voor het gezin. Zodra zij getrouwd is of samen woont met een boer heeft zij de zorg voor het (tweepersoons)huishouden. Enkele vrouwen worden daarbij geholpen door hun (schoon)moeder. Komen er kinderen dan is het de zorg van de vrouw dit alles te regelen. In de praktijk betekent dit dat de vrouwen hun baan opzeggen, omdat part-time banen moeilijk te vinden zijn. Van alle geënquêteerde vrouwen (totaal 59) uit de Gelderse boerinnengroepen was er slechts één vrouw die én een (part-time) baan én een kind had. Alle andere vrouwen hadden of kinderen of een baan (met uitzondering van twee jonge vrouwen (18 en 20 jaar) die noch een baan noch kinderen hadden) (2). Bedrijfsarbeid die jonge agrarische vrouwen verrichten is meer een uitvloeisel van hun taken als huisvrouw en echtgenote dan dat het een eigen beroep is. Dit is te zien in het soort werk dat de vrouwen in het bedrijf verrichten (het handwerk, aanvullend op anderen), de geringe verantwoordelijkheid die zij met dit werk dragen en de permanente beschikbaarheid die er van hen verwacht wordt. De vrouwen zien het zelf ook niet als hun beroep, maar als meehelpen of meewerken (zie ook Loeffen 1984, Van Herwaarden 1985, Hobbelink 1982). Onder jonge agrarische vrouwen ligt dit niet zo eenduidig.

De gezinsverantwoordelijkheid van de vrouw omvat ook het emotionele welzijn van het gezin. Dat betekent voor de jonge vrouw dat zij verantwoordelijk is voor de goede relatie met haar schoonfamilie en de buurt. Zij krijgt daarin te maken met de normen van schoonfamilie en buurt en wordt daarnaar beoordeeld, als persoon, maar ook in haar taak als huisvrouw en echtgenote (zie ook Hobbelink 1982).

Jonge agrarische vrouwen die het anders willen doen -zelf andere normen hanteren en daar naar willen handelen- moeten sterk in hun schoenen staan om dit ook te realiseren, zeker wanneer ze hierin geen

ondersteuning van hun partner krijgen.

Door deze arbeidsdeling naar sexe en het 'meehelpen' op het bedrijf hebben boerinnen nog minder vrije tijd dan huisvrouwen (respektievelijk 21 en 46 uur per week). Ze besteden hun vrije tijd voornamelijk in en rond het huis. Van de activiteiten buitenshuis is het bezoeken van vergaderingen en bijeenkomsten de meest genoemde vrijetijdsbesteding. Ook jonge boerinnen zijn druk bezette vrouwen (Loeffen 1984).

Van de door mij ondervraagde vrouwen (59) werken er 37 op het bedrijf van de partner of de ouders (tussen de 1 en 25 uur per week), naast de baan buitenshuis of de zorg voor de kinderen. Het lijkt niet aannemelijk dat deze Gelderse vrouwen ruimer in hun vrije tijd zitten dan huisvrouwen.

Onder jonge agrarische vrouwen leven wensen over veranderingen in de vanzelfsprekende gezinsverantwoordelijkheid van de vrouwen, de kostwinnersnorm voor de man, de beperkte hoeveelheid vrije tijd en de gebondenheid door bedrijf en kinderen. Dergelijke wensen leven niet of nauwelijks onder hun mannen (zie ook Van Herwaarden 1985, Loeffen 1984).

Loeffen toonde aan dat er, ondanks wensen tot verandering, tevredenheid met de situatie is onder de meerderheid van de Nederlandse boerinnen en tuidersvrouwen (Loeffen 1984). Het gaat hier dan niet specifiek om jonge agrarische vrouwen.

Kanter (1985) wijst op de latente macht in relaties tussen vrouwen en mannen; vrouwen anticiperen op de behoeften en wensen van hun man, eventueel ten koste van eigen wensen en behoeften. Onderzoek naar de wensen van agrarische vrouwen moet mijns inziens uitgaan van dit machtsaspect en zal dan waarschijnlijk minder tevreden vrouwen tonen dan Loeffen in haar onderzoek tegenkwam.

In het gezinsbedrijf lopen huishouden en bedrijf in elkaar over. Er is geen ruimtelijke scheiding tussen openbare en privé sfeer. Dit betekent echter niet dat boerinnen daarmee een minder geïsoleerde werkplek hebben dan huisvrouwen. Een boerenbedrijf is een nogal geïsoleerde werkplek, zowel voor de boerin als voor de boer. Veel vrouwen voelen dit sociaal isolement en betreuren het verlies van hun kontakten wanneer zij hun baan opzeggen of wanneer zij verhuizen.

Dit verlies aan kontakten en het gevoelde isolement blijken juist voor veel jonge agrarische vrouwen een reden te zijn om politiek en/of maatschappelijk actief te worden (zie ook Van Herwaarden 1985).

Jonge agrarische vrouwen zijn opgevoed in het gangbare vrouwbeeld; het beeld dat vrouwen en mannen hebben van hoe een vrouw moet zijn. In hoeverre zij in hun moeder een voorbeeld hadden van een vrouw die politiek actief was is niet duidelijk.

De jonge agrarische vrouwen die van boeren komaf zijn zagen hun vaders naar de standsorganisatie gaan en hun moeders naar de plattelandsvrouwen organisatie. Zij leerden al jong dat landbouwpolitiek een zaak voor mannen is en dat het welzijn van het gezin een vrouwenaangelegenheid is (Dorresteyn 1984). Annie van Doremalen (1982) daarentegen beschrijft haar moeder als een voorbeeld van een hardwerkende vrouw die een groot gezin draaiende hield en het huishouden afstemde op het bedrijf. Haar moeder had overzicht, kon snel handelen, wist van aanpakken en was prakties ingesteld. Haar vader vertegenwoordigde het gezin naar buiten toe. Van Doremalen koppelt haar eigen leiderschapskwaliteiten aan de organisatorische kwaliteiten die zij van haar moeder zag en leerde. Het gaat hiebij dan om leiderschap in het algemeen en cultureel jongerenwerk en niet in een politiek-maatschappelijke organisatie.

De konklusie van Van Doremalen lijkt het voorgaande tegen te spreken. Immers zij leerde leiderschapskwaliteiten van haar moeder die zij in de openbare sfeer inzet. We moeten wel bedenken dat het hier gaat om leiderschap in een jeugdorganisatie, een terrein waarop vrouwen wel organisatorische en bestuurlijke activiteiten voor hun rekening nemen. Het zou dan gaan om een nuancering van de eerder geschetste invloed van socialisatie. Verder onderzoek zou hierover duidelijkheid kunnen verschaffen.

Voor jonge agrarische vrouwen die zelf een bedrijf gaan voeren blijkt dat zij in hun toekomstplannen niet serieus werden genomen door hun ouders en/of omgeving. Zij werden op andere ideeën gezet ("Je moet maar een boer trouwen") of een voor vrouwen 'passende' opleiding aanbevolen. Toch werden zij wel al op jonge leeftijd ingezet op het bedrijf, meestal voor het 'vrouwenwerk'.

Het feit dat er geen mannelijke opvolger is is meestal bepalend voor de mogelijkheid op te mogen/kunnen volgen.

Deze agrarische vrouwen komen zodra ze een bedrijf voeren voor het probleem te staan huishouden en bedrijf te moeten combineren. Zij moeten ook een keuze maken tussen een carrière als zelfstandig ondernemster en het hebben van kinderen.

hulpbronnen

Jonge agrarische vrouwen beschikken over de hulpbronnen opleiding en inkomen. Zij hebben een opleiding in een vrouwenberoep en tot op het moment waarop er kinderen komen hebben ze een baan en daarmee een eigen inkomen. In en door hun werk bewegen zij zich in de openbare sfeer. Jonge agrarische vrouwen hebben geen agrarische opleiding en zij weten weinig van het bedrijf, met name van de bedrijfstechnische en -economische kanten. De kennis die vrouwen, die opgroeiden op een boerenbedrijf, van het bedrijf hebben leerden zij van hun moeder en vader en betreft het 'vrouwenwerk' op het bedrijf.

Voor de boerendochters die het bedrijf van hun ouders overnemen geldt dat zij in meerderheid geen agrarische opleiding en een beperkte kennis van het bedrijf hebben.

Jonge agrarische vrouwen beschikken net als jonge boeren over de hulpbron opleiding. Zij beschikken echter niet over een agrarische opleiding. In hoeverre dit een belangrijke hulpbron is in een landbouworganisatie is niet duidelijk. In een organisatie waar overwegend bedrijfstechnische en -economische onderwerpen worden besproken en waar het bedrijfsbelang centraal staat kan dit een belemmering vormen.

Vrouwen hebben door hun beroep ervaring in de openbare sfeer. Ze hebben hierdoor kwaliteiten die voor het participeren in een organisatie waardevol zijn zoals sociale vaardigheden, gewend met mensen samen te werken, organisatorische en administratieve kwaliteiten, uitdrukkingsvaardigheden, etc.. Veel jonge boeren hebben dit niet. Ze zijn direct na school op het bedrijf van hun ouders gaan werken.

strategieën

De door Meyer genoemde strategieën van mannen om de bestaande verschillen in maatschappelijke positie tussen vrouwen en mannen te bevestigen zijn ook in de agrarische sektor te vinden. Bij de drie strategieën negeren, isoleren en kleineren wil ik enkele voorbeelden noemen.

* Negeren:

Boerinnen zijn doodgezwegen; van hun geschiedenis is weinig bekend. Hun arbeid nu en in het verleden werd niet genoemd. Tot voor kort sprak men van het eenmansbedrijf waarop wel 1,3 arbeidskracht werkte (wie zou toch die mysterieuze 0,3 zijn?). Een gezinsbedrijf wordt alleen gezien als een produktie-eenheid en niet als een produktie- en konsumptie-eenheid. Bovendien wordt bij produktie alleen gekeken naar vermarktbare produkten en niet naar de andere essentiële produktie zoals gezinsarbeidskracht (en een opvolger), voeding en kleding, emotioneel welzijn van het gezin, enz..

* Isoleren:

Tot voor kort konden vrouwen geen lid worden van een standsorganisatie. Ze konden wel terecht bij de plattelandsvrouwen organisaties, maar die werkten niet aan belangenbehartiging voor boerinnen. Bij sommige koöperaties kon wel de zoon, maar niet de echtgenote het bedrijfshoofd vervangen bij stemming. Boerendochters die 'boer' willen worden krijgen alleen de kans als er geen zoon is in het gezin. En dan nog moeten ze oppassen dat, wanneer ze getrouwd zijn of samen wonen, hun partner niet voor bedrijfshoofd wordt aangezien. Ook door de belastingwetgeving worden boerinnen geïsoleerd; zij betalen zelf geen belasting, maar worden bij hun man 'opgeteld'.

* Kleineren:

Wensen van (jonge) agrarische vrouwen worden niet serieus genomen: "Als je zo graag mee wilt werken, kom dan maar op zondagochtend om 7 uur de koeien melken." kreeg een jonge agrarische vrouw die graag een vaste taak op het bedrijf wilde van haar schoonouders te horen. Vrouwen worden als dom en onmondig behandeld: "Waar is de echte baas?" of "Mag jij die koe wel verkopen, weet je man daar van?" zijn reacties die agrarische vrouwen van vertegenwoordigers of handelaren te horen krijgen. Vrouwen worden belachelijk gemaakt als ze zich op 'mannenterrein' begeven: "Dat is geen vrouw meer." of "Die heeft de broek aan."

Dit zijn maar enkele voorbeelden. Iedere jonge agrarische vrouw kan deze lijst met vele voorbeelden aanvullen.

Weerstand van de organisatie

De landbouwsector is een mannenwereld. Dit geldt zowel voor de landbouwbedrijven als hun directe omgeving -de diensten en bedrijven die afnemend of toeleverend zijn. Deze diensten en bedrijven worden door mannen bepaald en gerund. De (weinige) vrouwen die er werken doen het 'klassieke vrouwenwerk' namelijk receptioniste- en sekretaressewerk of kantine- en schoonmaakwerk.

Hoewel veel vrouwen werkzaam zijn op boerenbedrijven zijn het de mannen die het bedrijfshoofd zijn en die de beslissingen nemen. Zij vertegenwoordigen het bedrijf naar buiten toe (zie Loeffen 1984). Tot voor kort waren vrouwen ook formeel buitengesloten; zij hadden geen toegang tot standsorganisaties en koöperaties behalve wanneer zij bedrijfshoofd waren (meestal alleen weduwen). Tot 1957 waren gehuwde vrouwen zelfs volgens de wet niet handelingsbekwaam en konden zij dus geen bedrijfshoofd zijn. Zelfs in geval het bedrijf eigendom was van de vrouw, dan nog werd bij trouwen haar man automatisch bedrijfshoofd (Meyer 1983). Formeel is de landbouwsector nu meer toegankelijk geworden voor vrouwen, maar veel agrarische vrouwen ervaren het nog steeds als een ontoegankelijk bolwerk van mannen (Dorresteijn 1983). Dit geldt ook voor jonge agrarische vrouwen in Gelderland.

socialisatie

Jonge agrarische vrouwen die politiek-maatschappelijk actief willen worden in de landbouw stappen een mannenorganisatie binnen. Een organisatie waar gedragspatronen en normen van mannen belangrijk zijn en manneneigenschappen en kwaliteiten gewaardeerd worden. Binnen het Gelders agrarisch jongerenwerk leeft de visie dat jonge agrarische vrouwen een kennisachterstand hebben die ze in moeten (willen) halen. In deze visie is dat ook het grote verschil tussen vrouwen en mannen in het agrarisch jongerenwerk. Deze visie gaat voorbij aan de waardevolle kennis en kwaliteiten die de agrarische vrouwen hebben, maar die niet op het terrein liggen waar de mannen zich mee bezighouden. De vrouwen zelf benadrukken hun kennis en kwaliteiten ook niet in de gemengde groepen. Zij voelen zich onzeker door gebrek aan 'echte' landbouw kennis of 'echte' bestuursvaardigheden. Ze zijn bang de verkeerde dingen te zeggen. Ze houden zich daarom op de achtergrond. Voor vrouwen die wel een agrarische opleiding hebben geldt dit niet. Wel hebben deze vrouwen het gevoel dat ze zich moeten bewijzen en voelen ze zich niet op hun gemak in 'die mannensfeer'. De visie dat het slechts om een kennisachterstand van vrouwen gaat, gaat ook voorbij aan het verschil in belangen tussen vrouwen en mannen. Heel stereotype is dat Brabantse jonge boeren avonden van jonge agrarische vrouwen 'kletsavonden' noemen (Haenen 1985). Deze typering herbergt de visie dat vrouwen niet kunnen praten of diskussiëren en/of dat de onderwerpen die ze bespreken onbelangrijk zijn. In de AJK's (agrarische gespreksgroepen) zijn mannen meer aan het woord dan vrouwen en luisteren ze minder naar vrouwen dan andersom. In Betrum was dit mede de aanleiding om een aparte avond voor vrouwen te organiseren: "De heren meenden dat ze zo goed wisten hoe vrouwen dachten, maar dat was niet zo", aldus een jonge agrarische vrouw uit de Vrouwenpraatgroep Beltrum. Ook jonge agrarische vrouwen uit andere AJK'S noemen het punt dat mannen het hoogste woord hebben, ook als het over 'boerinnenonderwerpen' gaat (Werkdag 1985).

machtsverschillen

In het agrarisch jongerenwerk in Gelderland zien we ook dat vrouwen minder functies vervullen dan mannen. Vrouwen die een bestuursfunctie hebben vervullen de posten van 'gewoon lid', van sekretaresse of penningmeesteresse, maar niet die van voorzitter (3). Steeds meer worden vrouwen in het bestuur gevraagd om vrouwenactiviteiten op te zetten, of als 'lokker-tje' voor grotere deelname van vrouwen. Een voorbeeld van traditionele taakverdeling is de wedstrijdendag in Twello. De jonge agrarische vrouwen zorgden daar voor de koekjes en hapjes, terwijl de mannen uit de AJK's van Twello (4) zorgden voor de organisatie van de wedstrijden in trekkerbehendigheid en dergelijke. Dat het niet alleen een kwestie is van gewoonte, maar ook van macht blijkt uit een recent voorval. Het GAJK wilde zéér graag een vrouw in het DB (dagelijks bestuur). Er was een geschikte kandidaat. Toch werden er die mannen gekozen, namelijk de voorzitters van de drie plattelandsjongerenorganisaties. Geen van de drie plattelandsjongerenorganisaties wil blijkbaar een vrouw als voorzitter of de voorzittersplaats in het DB van het GAJK afstaan aan een vrouw uit hun eigen DB. De oplossing werd gevonden in het toevoegen van een vierde persoon aan het DB van het GAJK. Niet alleen in het Gelders agrarisch jongerenwerk speelt deze ongelijkheid in functies (en macht) tussen vrouwen en mannen. Ook in andere landbouworganisaties is dit te vinden (5). Landbouworganisaties halen vrouwen steeds vaker en enthousiaster binnen, zonder verder iets in hun or-

ganisatie te veranderen (benalve dan de statuten). Vrouwen worden als 'lokkertje' of 'excuus-Truus' in het bestuur gevraagd. Maar veel verder wil men niet gaan; als het om leidinggevende posities gaat of om inleveren van de eigen plek dan is er niemand thuis.

De houding van mannen ten aanzien van vrouwen staat in het agrarisch jongerenwerk niet ter discussie. "Iedereen kan toch overal naar toe gaan en kan invloed uitoefenen op het programma en de organisatie", aldus een Gelderse jonge boer. Kortom, wat zeuren die vrouwen toch. De mannen in de AJK's beschouwen het als een vrouwenprobleem dat vrouwen niet 'durven' komen.

structuur en werkwijze

Binnen landbouworganisaties wordt weinig rekening gehouden met jonge agrarische vrouwen. Studiedagen zijn meestal overdag, wanneer jonge agrarische vrouwen werken of aan huis gebonden zijn vanwege de zorg voor kleine kinderen. Voor kinderopvang wordt bij deze dagen of kursussen nooit gezorgd.

Binnen het agrarisch jongerenwerk speelt dit probleem minder. Werkgroepen en AJK-bijeenkomsten zijn doorgaans 's avonds. Voor vrouwen wier partner ook lid is van de AJK speelt het probleem van kinderopvang wel; een van de twee moet thuis blijven als er geen oppas gevonden kan worden.

Deelname aan besturen op provinciaal nivo is voor de meeste vrouwen een te grote belasting. Daar komt bij dat er vrouwen zijn die 's avonds niet graag alleen zo ver van huis gaan.

Voor jonge agrarische vrouwen blijkt de steun en stimulans van de partner heel belangrijk te zijn voor deelname aan een landbouworganisatie (Hobbelink 1984, Dorresteyn 1983).

De werkstijl van de Gelderse AJK's spreekt de jonge agrarische vrouwen niet aan. De AJK's nodigen een spreker uit die de avond volpraat. Er is weinig of geen ruimte voor onderlinge discussie. Vrouwen vinden een dergelijke opzet niet leuk. Ze durven of willen niet te veel te vragen of te zeggen. Ze weten niet veel van het onderwerp af en zijn bang een blunder te maken, of ze willen niet te veel opvallen. De vrouwen ervaren de AJK's als een mannengroep, waarbinnen geen ruimte is om met andere vrouwen van gedachten te wisselen (behalve na afloop van de bijeenkomst).

De benadering van de AJK's naar potentiële vrouwelijke leden toe is niet effectief. De uitnodiging aan de leden met daarop 'Breng je vriendin, verloofde of vrouw mee' bereikt de meeste jonge agrarische vrouwen niet of ze wordt als denigrerend ervaren. De AJK's benaderen agrarische vrouwen ook als vrouw of vriendin van een van hun leden en niet als individu met een bepaalde positie en bijbehorende belangen in de agrarische sector.

Door deze benadering worden vrouwen die op een andere manier dan via hun partnerkeuze bij de landbouw betrokken zijn ook niet bereikt.

perspektief

In het agrarisch jongerenwerk staat bij de scholing, bewustwording en belangenbehartiging het bedrijf centraal. Bedrijfseconomische en -technische en daarmee samenhangende landbouwpolitieke aspecten komen veelvuldig aan bod. Het aandeel van agrarisch vrouwen in het bedrijf wordt zelden genoemd. Het wordt gewoon 'vergeten' of -in de analyse en bij belangenbehartiging- als nietgenoemde vanzelfsprekendheid meegenomen. Dit geldt voor het hele agrarisch jongerenwerk zowel in Gelderland als ook in andere provincies en in het NAJK.

Een fraai voorbeeld is de nota Boer Blijven van het NAJK. In de analyse van de positie van agrarische jongeren zoals die in deze nota is beschreven zijn jonge agrarische vrouwen de grote afwezigen. Ze worden niet genoemd. Het perspectief dat de nota schetst, namelijk een middenbedrijvenbeleid, gaat uit van gezinsbedrijven en daarmee impliciet ook van de arbeidsinzet van agrarische vrouwen. Hier mogen agrarische vrouwen dus weer meedoen. Wat is voor hun het perspectief?

Ook de installatiepremie die het NAJK afgedwongen heeft is een voorbeeld van het ongevraagd en ongehoord rekenen op de arbeid van agrarische vrouwen.

Sociale aspecten van het gezinsbedrijf -een onderwerp waar jonge agrarische vrouwen in geïnteresseerd zijn- komen minder of in zijn geheel niet aan bod in AJK's.

Ook voor onderwerpen die de positie en belangen van jonge agrarische vrouwen betreffen is geen ruimte binnen de AJK's. De mannen zijn daarin niet geïnteresseerd en blijven weg. Een reden voor de AJK's om dergelijke onderwerpen niet nog eens te bespreken.

filters

Meulenbelt beschrijft welke filters vrouwen in een vakbond moeten zien te passeren (zie Bijlage hoofd-

stuk 3). Ook jonge agrarische vrouwen hebben in het agrarisch jongerenwerk met filters te maken, of zoals een vrouw uit de Vrouwenpraatgroep Beltrum het verwoordde: "Als je verderop wilt is de zeef zo grof."

Als agrarische vrouwen de eerste (moeizame) stap genomen hebben om hun positie te analyseren en hun eigen problemen te formuleren (waarbij hengeen vastgelegde historie, weinig onderzoek en beperkte informatie ter beschikking staat), dan stuiten zij op het eerste filter: ze zijn gedwongen om hun problemen om te zetten in 'begrijpbare' sociaal-ekonomische eisen. De eerste moeilijkheid hierbij is dat niet alles zich laat vertalen in dergelijke (beperkte) eisen. Het tweede probleem is de vraag aan wie je die eisen gaat stellen; aan de overheid in Den Haag of Brussel, of aan je man, of misschien aan beide?

Willen jonge agrarische vrouwen hun eisen via het plattelandsjongerenwerk bevechten dan stuiten ze op het tweede filter: ze kunnen hun eisen naar voren brengen in hun AJK, of hogerop, op provinciaal nivo in de Provinciaal Agrarische Kommissie (PAK) van hun plattelandsjongerenorganisatie. Voorwaarde daarbij is dat ze wel eerst gekozen worden als PAK-vertegenwoordigster van hun AJK. Zowel voor de AJK als voor de PAK geldt dat vrouwen wel enkele punten naar voren kunnen brengen, maar dat de andere punten die op de agenda staan ook energie van hen vraagt. Ze moeten prioriteiten stellen in de eisen die ze aan bod willen laten komen. Daar komt bij dat in het PAK beleidsdiskussies niet de hoofdmoot vormen. Ze besteed meer aandacht aan organisatorische zaken. Beleidsdiskussies vinden meer plaats in het GAJK en in speciale werkgroepen (waarvoor mensen gevraagd worden). Jonge agrarische vrouwen zijn hierin niet of ondervertegenwoordigd.

De derde en vierde filter die Meulenbelt noemt (het algemen bondsbeleid, en wie de onderhandelingen voert) spelen in feite ook voor jonge agrarische vrouwen. In de nota Boer Blijven waarin het NAJK-beleid staat beschreven zullen jonge agrarische vrouwen zich zonder wijzigingen en aanvullingen niet kunnen vinden.

In het NAJK-bestuur die de onderhandelingen en gesprekken met de minister, het landbouwschap en de drie standsorganisaties voert zit geen vertegenwoordigster van/voor jonge agrarische vrouwen en belangen van agrarische vrouwen worden zelden naar voren gebracht (6).

minderheidsgroep

In de landbouworganisaties zijn vrouwen een zeer kleine minderheid. Zo ook jonge agrarische vrouwen in het agrarisch jongerenwerk. "Het zijn allemaal mannen." is een veelgehoord argument waarom jonge agrarische vrouwen niet zondermeer in een AJK stappen.

Belangrijk hierbij is dat vrouwen een minderheidsgroep is met een lagere status dan de dominanten; de mannen. Op welke manier zichtbaarheid, polarisatie en assimilatie voor jonge agrarische vrouwen in het Gelders agrarisch jongerenwerk spelen is op grond van deze case-study niet te zeggen. Hiervoor is verder onderzoek nodig.

Samenvatting

uit het voorgaande blijkt dat jonge agrarische vrouwen belemmeringen ondervinden in en bij participatie in politiek-maatschappelijke organisaties in de landbouw. Het gaat zowel om belemmeringen in de individuele situatie als ook om belemmeringen vanuit de organisatie.

Jonge agrarische vrouwen schikken zich in de bestaande arbeidsdeling naar sexe. Ze nemen de verantwoording voor huishouding en kinderen op zich en maken hun beroepscarrière ondergeschikt aan die van hun partner. Zo nodig werken ze nog mee in zijn 'beroep'.

Een grote groep jonge vrouwen heeft steeds meer vragen bij dit schikken naar man en bedrijf.

Opvallend is dat jonge agrarische vrouwen weinig vrije tijd hebben en dat zij dubbel gebonden zijn; door bedrijf en door kinderen. Voor jonge agrarische vrouwen blijkt de geïsoleerde werkplek en het verlies aan kontakten een reden te zijn om wel actief te worden in een organisatie.

Agrarische vrouwen die zelf een bedrijf beginnen zijn daar niet in opgevoed en gestimuleerd. Zij komen alle barrières tegen die vrouwen in 'mannenberoepen' tegen komen.

In het agrarisch jongerenwerk overheerst de visie dat vrouwen een kennisachterstand hebben. Deze visie doet vrouwen tekort in hun kennis en kwaliteiten en gaat voorbij aan belangenverschillen tussen agrarische vrouwen en mannen. In deze visie past ook de beoordeling van 'agrarische vrouwenonderwerpen' als inferieur.

Mannen domineren het agrarisch jongerenwerk. Ze zijn het meest aan het woord. Ze willen geen werkelijke macht inleveren ten gunste van vrouwen. Vrouwen worden als 'lokkertje' in besturen gevraagd.

De (dominante) houding van mannen in het agrarisch jongerenwerk wordt verwoord als een vrouwenprobleem: de vrouwen 'durven' niet te komen.

Met betrekking tot het perspectief wordt er in het agrarisch jongerenwerk voorbij gegaan aan de belangenbehartiging van agrarische vrouwen. Bedrijfstechnische en -economische zaken en belangen van de jonge agrariër staan centraal. Impliciet wordt er wel op (het werk van) agrarische vrouwen gerekend. 'Je doet het toch samen' betekent ook hier samen voor zijn bedrijf en zijn belangen.

Vrouwen die hun eigen positie en belangen proberen te formuleren moeten ook in het agrarisch jongerenwerk in Gelderland verschillende 'filters' passeren, waarin veel van hun wensen en eisen blijven hangen.

De deelname van jonge agrarische vrouwen in Gelderland in de politiek-maatschappelijke organisaties is verreweg het grootst in het agrarisch jongerenwerk. Waarom is de participatie van jonge vrouwen in de standsorganisaties zo gering in vergelijking met het agrarisch jongerenwerk?

De belangrijkste reden hiervoor is het leeftijdsaspect. De vrouwen voelen zich meer thuis in een jongerenorganisatie. Hun ideeën, ook al zijn ze anders dan die van jonge boeren, zijn minder afwijkend dan in de standsorganisaties het geval zou zijn.

Een tweede reden is dat binnen het agrarisch jongerenwerk minder negatief gereageerd wordt op aparte avonden voor vrouwen of een boerinnenkursus en dat boerinnengroepen 'gedoogd' worden.

De volgende vraag is dan waarom jonge agrarische vrouwen niet kiezen voor deelname in een plattelandsvrouwenorganisatie in plaats van in een boerinnengroep in het agrarisch jongerenwerk?

De belangrijkste reden hiervoor is het aspect van de belangenbehartiging, en het feit dat zij geen boerinnengroepen binnen haar organisatie wil hebben. Daarnaast spelen ook de aspecten leeftijd en ideologie (gezinsbelang komt voor eigen belang) een belangrijke rol.

5.3. Agrarische vrouwengroepen of boerinnengroepen.

De meeste jonge agrarische vrouwen die deel uit maken van het Gelders agrarisch jongerenwerk zijn lid van een agrarische vrouwengroep of van een boerinnengroep. Ze hebben hier bewust voor gekozen. Zonder boerinnengroep zouden zij niet deelnemen aan het agrarisch jongerenwerk.

De belangrijkste vraag in deze paragraaf is wat jonge agrarische vrouwen nu zoeken in boerinnengroepen? Of anders gezegd; wat is de betekenis van agrarische vrouwengroepen voor deze vrouwen?

betekenis van boerinnengroepen

Jonge agrarische vrouwen geven zelf als motivatie om in een boerinnengroep te gaan:

- * kennis opdoen over, en scholing in agrarische onderwerpen,
- * in kontakt komen en/of blijven met vrouwen met een vergelijkbare achtergrond en in een vergelijkbare positie,
- * werken aan verbetering van de positie van jonge agrarische vrouwen.

De activiteiten die boerinnengroepen ontplooiën bevinden zich steeds tussen enerzijds scholing en informatieverschaffing (ten aanzien van het bedrijf en de eigen positie) en anderzijds discussie over de eigen positie. Dit 'spektrum' weerspiegelt de situatie waarin jonge agrarische vrouwen verkeren.

Jonge agrarische vrouwen krijgen in een korte periode te maken met grote veranderingen. Zij krijgen verkering met een boer, besluiten te trouwen of te gaan samenwonen. Ze gaan hierdoor verhuizen en krijgen een eigen huishouding te runnen. Ze zijn gedwongen na te denken over het al dan niet aanhouden van hun baan in relatie tot kinderen krijgen en bedrijfswerk.

Vrouwen die een bedrijf willen overnemen hebben een scholingsachterstand op agrarisch gebied in te halen. Andere problemen waar zij voor gesteld worden zijn hoe ze huishouding en bedrijf combineren en hoe ze zich als vrouw in een 'mannenberoep' handhaven.

In deze veranderende situatie zijn jonge agrarische vrouwen gedwongen telkens weer positie te kiezen;

na te denken over wat ze wel willen en wat niet.

De omgeving (partner, (schoon)ouders, buren, etc.) stelt eisen vanuit een bepaald beeld dat zij hebben van een jonge boerin. Jonge agrarische vrouwen worden daarmee gekonfronteerd en staan steeds weer voor de beslissing of ze aan dit verwachtingspatroon willen voldoen. Vaak worden ze door de eisen uit hun omgeving overrompeld en maken ze keuzes waar ze de konsekwenties niet van kunnen overzien. De keuzemomenten en de keuzes zijn niet altijd even duidelijk.

Vrouwen gaan naar een boerinnengroep omdat ze willen voldoen aan de eisen die hun 'nieuwe beroep' en hun nieuwe omgeving hun stellen. Daarom willen ze technische, economische en juridische kennis over de landbouw en het agrarisch bedrijf verwerven.

Vrouwen gaan ook naar een boerinnengroep omdat ze een weg zoeken in het dilemma tussen aanpassen of eigen ideeën volgen. Ze zoeken een referentiekader om hun ideeën te toetsen. Ze willen ervaringen van andere vrouwen horen om de konsekwenties van een keuze te (kunnen) overzien.

Jonge agrarische vrouwen zoeken dit bij 'lotgenoten' of 'kollega-boerinnen' zoals zij zelf zeggen. Ze zoeken bondgenoten. In hun dagelijkse omgeving proberen zij juist hun plek te bevechten, hun keuzes te verdedigen. Van hun partner willen ze eigen bedrijfstakingen en verantwoordelijkheden af dwingen, of de verdeling van het huishoudelijke werk. Bij hun schoonouders verdedigen zij het aanhouden van hun baan terwijl ze op hun werk juist het part-time werken moeten verdedigen of uitsluitend onbegrip of onwetenschap ontmoeten ("Op mijn werk snappen ze er niets van."). Twijfels uitspreken en keuzes bediscussiëren kan wel in een boerinnengroep met andere jonge agrarische vrouwen.

In een boerinnengroep komen de vrouwen tot het verwoorden wie ze zijn en wat ze doen. Ze noemen zich jonge agrarische vrouw en geen boerin. Een boerin zien zij als een vrouw die veel meewerkt op het bedrijf en geen baan buitenshuis heeft. Een agrarische vrouw definiëren ze als een vrouw die op enigerlei wijze betrokken is bij het agrarisch bedrijf. En dat zijn ze allemaal.

Ze hebben niet één of geen baan, maar drie banen namelijk een baan buitenshuis, het huishouden en eventueel de kinderverzorging en het bedrijfswerk. Ze helpen niet op het bedrijf, maar ze werken op het bedrijf.

Ze maken hun bezigheden, inzet, betrokkenheid, kwaliteiten en verantwoordelijkheden zichtbaar, voor zichzelf, maar ook voor hun omgeving. En daarmee (her)waarderen zij hun werk, beroep, inzet, kennis en deskundigheid, en zoeken ze naar de punten die ze gemeenschappelijk hebben.

In boerinnengroepen zijn jonge agrarische vrouwen niet alleen bezig met herdefiniëring van hun positie, ze verwoorden ook welke wensen ze hebben, welke veranderingen en mogelijkheden ze willen. Ze zoeken naar eigen werk- en organisatievormen en hoe en waar ze hun belangen willen behartigen. Ze maken hierbij gebruik van ervaringskennis en eigen deskundigheid.

Natuurlijk zijn er verschillen tussen de boerinnengroepen. De één is meer gericht op scholing, de ander meer op het verwoorden van de eigen positie en de belangen van jonge agrarische vrouwen.

Boerinnengroepen blaken niet van zelfvertrouwen.

In boerinnengroepen worden andere onderwerpen besproken dan in de AJK's. Jonge agrarische vrouwen experimenteren in hun boerinnengroepen met nieuwe werk- en organisatievormen. Ze hebben daar weinig of geen ervaring mee (op school leer je uit boeken of van deskundigen). Ze hebben geen voorbeelden in hun omgeving en ze krijgen geen steun van andere vrouwengroepen (7).

Ze denken dat het in andere groepen allemaal van een leien dakje gaat en gaan twijfelen aan hun eigen ideeën en werkvormen. Er bestaat dan al gauw de neiging om eigen ideeën af te zwakken, of te vervallen in 'oude' structuren (bijvoorbeeld een bestuur kiezen die alle verantwoordelijkheden krijgt, net als in AJK's) wanneer iets moeizaam gaat of niet goed verloopt.

Kontakten met andere boerinnengroepen vergroot het zelfvertrouwen van agrarische vrouwengroepen.

Samengevat zie ik de volgende betekenissen van boerinnengroepen voor jonge agrarische vrouwen:

- * scholing met betrekking tot hun nieuwe 'beroep',
- * zoeken en bevestigen van hun eigen identiteit,
- * verwoorden van belangen en vormgeven aan belangenbehartiging,
- * geven en krijgen van ondersteuning.

drie aspecten van nieuwe organisatievormen

Ik ga nu terug naar de drie punten die volgens Meulenbelt centraal staan bij nieuwe organisatievormen

van vrouwen namelijk:

- zichtbaar maken van onzichtbare problemen,
- onderlinge steun en zelfhulp,
- scheppen van een eigen cultuur (zie Bijlage hoofdstuk 4).

Zijn deze punten ook terug te vinden in de vrouwengroepen in het Gelders agrarisch jongerenwerk?

Zichtbaar maken van onzichtbare problemen:

Jonge agrarische vrouwen in boerinnengroepen definiëren zelf hun positie en problemen. Hun bezigheden, problemen en belangen werden nooit gezien of genoemd, laat staan dat er rekening mee werd gehouden in hun direkte omgeving of in de organisatie.

Vrouwen maken nu duidelijk wie ze zijn en wat ze willen. Ze gebruiken hierbij eigen ervaringen. Ze proberen hun problemen te verwoorden in veranderingen die ze wensen in hun direkte omgeving (bijvoorbeeld verdeling van het huishoudelijk werk, aanhouden van baan buitenshuis, eigen taken op het bedrijf, etc.) en in de bredere omgeving (bijvoorbeeld aangepaste cursussen voor jonge agrarische vrouwen, betere beloning(smogelijkheden) voor hun arbeid op het bedrijf, goede sociale voorzieningen zoals zwangerschapsverlof of AAW, etc.)

Onderlinge steun en zelfhulp:

Verwoorden wie je bent en wat je wilt is pas één stap. Veranderingen in je situatie verwezenlijken is de volgende, veel moeilijker stap. Jonge agrarische vrouwen ondersteunen elkaar in hun eigen veranderingsproces, maar ook in het omgaan met de weerstanden die vrouwen in hun omgeving tegen komen. Ontdekken dat je niet de enige bent met bepaalde problemen, gevoelens of ideeën is een belangrijke vorm van steun. Daarnaast vertellen jonge agrarische vrouwen elkaar ook ervaringen over hoe ze bepaalde veranderingen hebben bevochten.

Scheppen van een eigen cultuur:

Door zelf hun positie te definiëren geven jonge agrarische vrouwen ook een eigen waardering aan hun werk, inbreng, kennis, kwaliteiten, etc.. Van hun omgeving krijgen ze die waardering niet of maar mondjesmaat.

Boerinnengroepen zoeken eigen vormen van werken en organisatie, die beter aansluiten bij wensen, ideeën en behoeften van de vrouwen. Zoals gezegd gebeurt dit niet zonder twijfels, maar in gemengde groepen zouden vrouwen niet aan dergelijke nieuwe dingen werken.

De drie punten die Meulenbelt ziet in nieuwe organisatievormen van vrouwen zijn ook in de vrouwengroepen in het Gelders agrarisch jongerenwerk aanwezig. Wat boerinnengroepen nog 'extra' hebben is het aspect scholing met betrekking tot hun nieuwe 'beroep'.

aanpassen of emanciperen?

Een vraag die ik mij stel is wat de betekenis is van dit aspect scholing?

In hoeverre zijn boerinnengroepen niets anders dan een perfect scholings- en vormingsmiddel om jonge agrarische vrouwen aan te passen aan de 'eisen van het moderne gezinsbedrijf'?

Wat kan je je als jonge boer nog meer wensen dan een vrouw die zich volledig inzet voor jouw bedrijf. Een vrouw die meewerkt op het bedrijf, die kennis van zaken heeft, die meedenkt en medeverantwoordelijk is zonder zich al te veel op de voorgrond te plaatsen: een vrouw die achter haar man staat.

Boerinnengroepen als perfect aanpassingsmiddel onder een sausje van emancipatie?

Of zijn boerinnengroepen juist een middel voor jonge agrarische vrouwen om hun eigen wensen en eisen te formuleren. Om hun nieuwe situatie zo in te vullen als zij dat willen en niet hun keuze af te laten hangen van, of te laten bepalen door hun partner, het bedrijf, de buurt, etc..

Meyer noemt vier strategieën die vrouwen gebruiken om met strategieën van mannen om te gaan (zie Bijlage hoofdstuk 3). Dit zijn zich konformereren, een toevluchtsoord creëren, het normstelsel blootleggen en alternatieven ontwikkelen.

De eerste twee strategieën sluiten aan bij boerinnengroepen als middel om aan te passen. Een toevluchtsoord waar vrouwen elkaar steun geven om hun dagelijkse situatie aan te kunnen, zonder dat er veel verandert met daar naast scholing om zich zo goed mogelijk van hun nieuwe taken te kwijten; zich te konformereren.

De derde en de vierde strategie sluiten aan bij boerinnengroepen als emancipatiemiddel; vrouwen die met elkaar ontdekken wat zij zelf willen en zoeken naar veranderingen, naar alternatieven.

In potentie zijn boerinnengroepen beide. Zowel het element van aanpassing als het element van emancipatie is in alle boerinnengroepen aanwezig. Welk element meer benadrukt wordt is per boerinnengroep verschillend.

Of in de toekomst één van de beide elementen het karakter van boerinnengroepen zal gaan bepalen is nu moeilijk te zeggen. Het is aan jonge agrarische vrouwen in Gelderland om dit in te vullen.

6. KONKLUSIES

Vrouwen die actief willen worden in een politiek-maatschappelijke organisatie komen belemmeringen en weerstanden tegen. Dit geldt ook voor jonge agrarische vrouwen die willen participeren in een dergelijke organisatie in de landbouw.

In het probleem van geringe deelname van vrouwen zijn twee aspecten te onderscheiden te weten:

- belemmeringen die vrouwen ondervinden vanuit hun maatschappelijke positie,
- belemmeringen die vrouwen ondervinden vanuit de organisatie.

weerstanden vanuit de maatschappelijke positie

Ten aanzien van de maatschappelijke positie van vrouwen zijn twee ontwikkelingen belangrijk namelijk de arbeidsdeling naar sexe en de scheiding openbaar/privé.

Binnen deze ontwikkelingen werd de man kostwinner en begeeft hij zich in de openbare sfeer terwijl de vrouw de verantwoordelijkheid voor het huishouden en het gezin kreeg in zich voornamelijk in de privé sfeer begeeft.

Ten aanzien van het konsept openbaar/privé is opgemerkt dat het belang ligt in de machtsrelatie tussen de twee sferen.

Door haar maatschappelijke positie heeft de vrouw minder mogelijkheden tot participatie en is de openbare sfeer, waar deze participatie plaats vindt, minder toegankelijk voor haar.

Deze arbeidsdeling geldt ook voor jonge agrarische vrouwen in Gelderland. De agrarische vrouw is eerst verantwoordelijke voor 'voor', (huishouden en gezin) haar man voor 'achter' (het bedrijf). Haar beroeps carrière is ondergeschikt aan die van haar man, zonodig werkt ze nog mee in zijn bedrijf.

Agrarische vrouwen zijn niet alleen gebonden door hun gezin, maar ook door het bedrijf, waardoor mogelijkheden tot participatie extra beperkt zijn.

Jonge agrarische vrouwen hebben door hun beroep wel ervaring in de openbare sfeer, zij het in de 'typische vrouwenberoepen' in de verzorgende en dienstverlenende sektor.

Een tweede verklaring voor de geringe deelname van vrouwen vanuit de maatschappelijke positie is de beperkte beschikking over hulpbronnen die vrouwen hebben. Een hulpbron wordt gedefiniëerd vanuit wat voorwaarden voor participatie zijn, waardoor men zich mijns inziens 'schuldig' maakt aan een cirkelredenering.

Zo men hulpbronnen wil benoemen lijkt het mij zinvoller te kijken naar kwaliteiten en eigenschappen welke waardevol zijn voor het goed functioneren in een organisatie. In die kontekst wordt ook duidelijk welke hulpbronnen van vrouwen onbenut blijven en hoe beperkt de hulpbronnen zijn die nu in politiek-maatschappelijke organisatie worden aangeboord.

Het zou in dit kader ook interessant zijn te bestuderen welke hulpbronnen (gedefiniëerd vanuit waardevol voor een organisatie) vrouwen in vrouwengroepen benutten.

Jonge agrarische vrouwen die een baan buitenshuis hebben beschikken net als mannen over de hulpbronnen opleiding en inkomen. Via hun baan hebben zij ervaringen en kontakten die hun man meestal niet heeft. Het verlies van deze kontakten, bij opgeven van hun baan, is voor veel vrouwen een reden om actief te worden in het agrarisch jongerenwerk.

Vrouwen die zich op 'mannenterrein' begeven, dus ook in politiek-maatschappelijke organisaties komen strategieën en sankties van mannen tegen. Ze worden genegeerd, geïsoleerd, en/of gekleineerd. Ook jonge agrarische vrouwen in het Gelders agrarisch jongerenwerk komen dergelijke sankties en strategieën tegen.

Strategieën van vrouwen om hier mee om te gaan zijn door zich te konformereren, een toevluchtsoord te creëren, het normstelsel bloot te leggen en alternatieven te ontwikkelen.

Als deze strategieën van vrouwen zijn in de Gelderse boerinnengroepen te vinden.

weerstanden vanuit de organisatie

Vrouwen die politiek-maatschappelijk actief worden ontmoeten belemmeringen in hun organisatie. Ze stap-

pen een mannenwereld en een mannenkultuur binnen. In hun organisatie heersen 'mannelijke' omgangsnormen en wordt bepaald gedrag van vrouwen en mannen verwacht.

Vrouwen krijgen in politiek-maatschappelijke organisaties te maken met machtsverschillen. Mannen geven geen functies uit handen. Er wordt minder naar vrouwen geluisterd.

In de structuur en werkwijze van de organisatie voelen vrouwen zich niet thuis. Een belangrijke belemmering is het beperkte perspectief dat de organisatie biedt. Veel problemen van vrouwen vallen buiten het terrein van de belangenbehartiging waarop de organisatie zich inzet.

Ook in het agrarisch jongerenwerk in Gelderland domineren mannen. Deze dominante houding wordt gedefinieerd als een vrouwenprobleem. Immers vrouwen 'durven' niet te komen.

Het verschil tussen vrouwen en mannen wordt gezien als een verschil in kennis. Vrouwen hebben een kennisachterstand. Niet alleen gaat deze visie voorbij aan de waardevolle kennis en kwaliteiten die vrouwen wel hebben, zij veronachtzaamt ook de belangenverschillen tussen agrarische vrouwen en mannen. Het perspectief beperkt zich tot bedrijfsbelangen. Belangen van jonge agrarische vrouwen worden hierdoor vergeten en in bepaalde opzichten zelfs geweld aangedaan: de meeste jonge agrarische vrouwen kiezen er niet voor om onbetaald op een bedrijf te werken.

In de meeste politiek-maatschappelijke organisaties zijn vrouwen een minderheidsgroep, met een lagere status dan de dominanten. Ze zijn hierdoor meer zichtbaar dan 'dominant'-leden, worden door de meerderheid gezien in een stereotype beeld en de verschillen tussen hen en de dominanten worden door deze laatste overdreven. Wat het effect is voor jonge agrarische vrouwen als minderheidsgroep in het agrarisch jongerenwerk is op grond van deze studie niet te zeggen.

vrouwengroepen

Vrouwen die actief zijn in een politiek maatschappelijke organisatie kiezen vaak voor een vrouwengroep binnen deze organisatie. Zo ook jonge agrarische vrouwen. Veel van hen zouden zonder de mogelijkheid van een lidmaatschap van boerinnengroepen niet deelnemen aan het agrarisch jongerenwerk.

In nieuwe organisatievormen van vrouwen zijn drie punten te onderscheiden namelijk:

- zichtbaar maken van onzichtbare problemen,
- onderlinge steun en zelfhulp,
- het scheppen van een eigen cultuur.

Deze drie punten zijn ook in boerinnengroepen in Gelderland te vinden.

Jonge agrarische vrouwen krijgen in korte tijd met veel veranderingen te maken. Zij zijn gedwongen steeds weer positie te kiezen.

Met bondgenoten in boerinnengroepen willen ze hierover praten.

Boerinnengroepen hebben de volgende betekenissen voor jonge agrarische vrouwen:

- scholing ten aanzien van hun nieuwe 'beroep':

Jonge agrarische vrouwen willen technische, economische en juridische kennis over bedrijf en eigen positie om aan eisen van hun nieuwe omgeving te voldoen.

- zoeken en bevestigen van hun eigen identiteit:

Jonge agrarische vrouwen zoeken een referentiekader om hun ideeën te toetsen en meningen van anderen te horen.

Jonge agrarische vrouwen definiëren hun eigen positie.

- verwoorden van belangen en vormgeven aan belangenbehartiging:

In boerinnengroepen verwoorden jonge agrarische vrouwen welke wensen ze hebben, en welke veranderingen ze willen realiseren. Ze zoeken naar nieuwe organisatievormen.

- geven en krijgen van steun:

Jonge agrarische vrouwen geven elkaar steun in hun eigen veranderingsproces en in het omgaan met weerstanden van uit de omgeving.

Of boerinnengroepen een emancipatoir karakter of een konsoliderend karakter hebben ten aanzien van jonge agrarische vrouwen zal de toekomst uit wijzen.

NOTEN

Hoofdstuk 1.

- (1) Hoewel ik hier de vrouwelijke vorm gebruik bedoel ik hiermee ook mannen in deze beroepen.

Hoofdstuk 3.

- (1) Als vrouwen opvallen is het in de representatieve functies, als visitekaartje voor de organisatie.
- (2) Waarschijnlijk is het niet minder tijdrovend, als wel makkelijker in te passen in het tijdsbestedingspatroon van vrouwen. Een dag weg is moeilijker dan twee avonden.
- (3) Kanter stelt dat in het licht van deze laatste reactie -het beperken van de zichtbaarheid- het concept van de 'angst voor succes' dat vrouwen zouden hebben wellicht herzien moet worden. Kanter 1977, p.975.
- (4) Het 'queen-bee-syndroom' (het feit dat vrouwen zich beter voelen dan 'de rest van de vrouwen') zou volgens Kanter gezien deze laatste reactie -het zich tegen de eigen categorie keren- herzien moeten worden op structurele kenmerken in plaats van 'sexe'-kenmerken. Kanter 1977, p. 980.
- (5) Volgens Kanter geldt dit ook voor mannen, bijvoorbeeld een broeder die voor dokter wordt aangezien. Het verschil is wel dat het bij een broeder om een overwaardering gaat en bij de verkoopsters in alle gevallen om een onderwaardering ging.

Hoofdstuk 4.

- (1) Over het waarom van vrouwengroepen en over nieuwe organisatievormen van vrouwen is erg weinig literatuur te vinden.

Hoofdstuk 5.

- (1) Zie ook Rapport hoofdstuk 3. Er zijn nog vele andere politiek-maatschappelijke organisaties te noemen zoals ABO (Agrarische Beleidsorganisatie), de Bond van Landpachters en Hypotheekboeren, de BVL (Bond voor Bedrijfsvrijheid in de landbouw), en meer aktiegerichte organisaties zoals de Werkgroep Beter Zuivelbeleid, de Werkgroep Veenkoloniën, Landelijke Boerinnenbelangen, etc..
- (2) In totaal hebben 59 vrouwen uit vier verschillende boerinnengroepen in Gelderland een vragenlijst ingevuld. De vragenlijst is achter in deze Bijlage opgenomen.
- (3) Uit een gesprek met Hanny van Geleuken, agrarisch jongerenwerkster bij het GAJK.
- (4) In Twello is een KPJ-AJK en een Jong Gelre-AJK, die bij gelegenheid samenwerken. Voor de opbouw van het Gelders agrarisch jongerenwerk; zie Rapport pg 80.
- (5) De eerste vrouwelijke afdelingsvoorzitster van één van de drie standsorganisaties is er niet zonder vervelende tegenwerking gekomen. Hoewel zij de voorkeur genoot van de ruime meerderheid van de leden slaagde enkele leden erin de stemming uit te stellen om nog in allerhaast naar een tegenkandidaat te zoeken. Gelukkig kon dit alles haar verkiezing tot voorzitster niet weerhouden.
- (6) Vanaf eind 1986 zit er een vrouw in het bestuur van het NAJK.
- (7) Naar aanleiding van dit onderzoek, dat is gepresenteerd aan een grote groep jonge agrarische vrouwen en verschillende boerinnengroepen in mei 1986, is er een overleg van Gelderse boerinnengroepen opgezet.

LITERATUURLIJST

- Acker, Anneke. Gesprekken met twee vakbondevrouwen. In: Socialisties-feministische teksten 4. pp 38-46.
- Andersen, Kristi. Working woman and political participation 1952-1972. In: American Journal of Political Science XIX, 3. August 1975, pp 439-453.
- Bandt, M.L. den. De rol van de vrouw in de Nederlandse politiek (deel I). Den Haag: Doktoraalskriptie Sociale wetenschappen, 1972. Besproken in: Leijenaar, M. en S. Saharso. Vrouwen en politieke macht. Den Haag, 1983.
- Bettenhausen-Verbey, Jeanne en Ursula Blom. Plattelandsvrouwen over de drempel. Den Haag: Nederlandse Bond voor Plattelandsvrouwen, 1983.
- Doremalen, Annie. Dat doe je toch gewoon! Boerendochters en leidsterschap. Amsterdam: IVABO, 1982.
- Dorresteijn, José. De participatie van jonge boerinnen in belangengroepen en beleidsorganisaties binnen de landbouw. Den Bosch: Hogere Landbouwschool te 's Hertogenbosch, skriptie, 1983.
- Dorresteijn, José. Vaders beste kenecht heeft geen toekomst. Den Bosch: Skriptie Hogere Landbouwschool 's Hertogenbosch, 1984.
- Feminisme en politieke macht I. Amsterdam: Uitgeverij De Populier, 198
- Groot, Lidwi de, en Elske ter Veld. Handboek Vrouw en beleid. Amsterdam: Feministische uitgeverij Sara, 1985.
- Haenen, Gerrie. Verslag van een stage bij het Agrariësch Jongerenwerk Gewest Tilburg. Wageningen: Skriptie Lanbouwhogeschool, 1984.
- Herwaarden, Karin van. In m'n eentje zou ik er niet zo gauw heen gaan. Goes: ZAJK, 1985.
- Hobbelink, Ans. Je trouwt niet alleen met een boer.....maar ook met het bedrijf, zijn familie en de hele buurt. Nijmegen: Doktoraalskriptie Kulturele Antropologie, 1982.
- Hobbelink, Ans. "ULG: Wat koop ik er voor!". De Bilt: ULG, 1984.
- Komter, Aafke. De macht van de vanzelfsprekendheid. Den Haag: VUGA, 1985
- Kanter, Rosabeth Moss. Some effects of proportions on group life: Skewed sex ratios and responses to Token women. In: American Journal of Sociology. Vol. 82, 5. 1977, pp 965-991.
- Kroon, Liesbeth. De Rooie Vrouwen: Feminisme en sociaaldemocratie. In: Socialisties-feministische teksten 4. pp 67-93
- Leijenaar, Monique en Sawitri Saharso. Vrouwen en politieke macht. Den Haag, 1983.
- Loeffen, G.M.J. Boerinnen en tuindersvrouwen in Nederland. Den Haag: L.E.I. 1984.
- Meulenbelt, Anja. Grootschalige en kleinschalige barrikaden: Over feministiese organisatievormen. In: Marge jrg 2, nr 12, 1978a, pp 402-416.
- Meulenbelt, Anja. Over politiek bewustzijn en de kwestie van de mannelijkheid. In: Socialisties-feministische teksten I, 1978b, pp. 94-124.
- Meulenbelt, Anja. Rammelen aan de grenzen: Over een aantal problemen van vrouwen in vakbonden. In: Socialisties-feministische teksten 4, 1980, pp. 47-67.
- Meyer, Joan. Sexe als organisatieprincipe. Amsterdam: Dissertatie, 1983.
- Mossink, Marijke. Privé-openbaar: een moeizame verhouding. In: Socialisties-feministische teksten 5, 1981, pp.53-73.
- Oudijk, Corrinne. Sociale atlas van de vrouw 1983. 's Gravenhage: Staatsuitgeverij, 1983.
- Stacey, Margaret, en Marion Price. Women, power en politics. London - New York, 1981.
- Titulaer, G.H.J. (red). Boer Blijven; plaats en toekomst van de Nederlandse landbouw. NAJK, 1983.
- Verslag Gewestelijke Informatieavond Brabant (Vrouwen in de AJW) 1984.
- Vijn, Mac. Naar een Vermogens- en AfwasDeling of: Wat socialisties feministen met vakbondswerk willen. In: Socialisties-feministische teksten 4. pp. 10-37.
- Werkdag Boerinnen. Verslag NAJK, 1985.

VRAGENLIJST

Vragenlijst voor de deelnemers aan de boerinnengroep
(Op de achterzijde is plaats voor verdere opmerkingen.)

Naam:

Woonplaats:

1. Wat is je leeftijd? jaar.

2. Ben je betrokken bij de landbouw

☐ via je eigen beroep, nl ☐ zelfstandig werkzaam op een boerenbedrijf.
☐ in loondienst op een boerenbedrijf.

☐ anders nl.

☐ via je partner, nl ☐ verkering met een boer.
☐ samenwonen met een boer.
☐ getrouwd met een boer.

☐ anders, nl.

3. Woon je op/bij het bedrijf van je partner ? ☐ ja.
☐ nee.

4. Heb je werk buitenshuis? ☐ ja. Wat voor werk?
Hoeveel uur per week? uur.
☐ nee.

5. Werk je (nee) op het bedrijf van je partner? ☐ ja, nl uur per week.
☐ nee.

6. Heb jij de zorg voor het huishouden?

☐ ja.

☐ nee.

☐ gedeeltelijk, nl uur in de week.

Wie nog meer? 1. uur per week.

2. uur per week.

7. Heb je kinderen? ☐ ja. Hoeveel? In welke leeftijd? .../.../....
☐ nee.

8. Sinds wanneer zit je in deze boerinnengroep?

9. Wat zijn de redenen dat je in een boerinnengroep bent gegaan?

.....
.....
.....

10. Wat verwacht je van de boerinnengroep?

.....
.....
.....

11. Wat kan de boerinnengroep van jou verwachten?

.....
.....